

Η «ΚΑΤ' ΑΞΙΑΝ» ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ (ΑΞΙΟΚΡΑΤΙΑ) ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΡΟΠΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ¹

Ιωάννης Λ. Καστριώτης

Δρ. Νομικής ΔΠΘ – Καθηγητής του Δικαίου στην «Ακαδημία» της ΕΛΑΣ

«Είς εμοί μύριοι, εάν άριστος η»
Ηράκλειτος

Αισθάνομαι την υποχρέωση να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τον Δικηγορικό Σύλλογο της Αθήνας και ιδιαίτερα προς τον Πρόεδρό του κύριο Αντώνιο Ρουπακιώτη και τον Γενικό Γραμματέα αυτού, κύριο Γιάννη Βαχαβιόλο και φυσικά και προς τον προεδρεύοντα κατά τη σημερινή εκδήλωση εκλεκτό επιστήμονα και αγαπητό μου φίλο κύριο Τάσσο Κεφαλέα, για τα καλά του λόγια, αλλά και προς όλα τα μέλη του Δ.Σ., από κοινού και στον καθένα χωριστά, για το ενδιαφέρον, την αμέριστη συμπαράσταση και γενικά για την πολύτιμη συμβολή τους στην πραγματοποίηση της αποψινής ομιλίας. Είναι άλλωστε παγκοίμως γνωστό ότι αποτελεί πάγια θέση του πρώτου επιστημονικού συλλόγου της χώρας μας να ενθαρρύνει και να ενισχύει ηθικά την πραγματοποίηση ανάλογων εκδηλώσεων, με σκοπό να συμβάλλει στην προαγωγή της επιστήμης, στην εξυπηρέτηση της οποίας έχει ταχθεί.

Αισθάνομαι ακόμη την υποχρέωση να εκφράσω εκ βαθέων τις ευχαριστίες μου προς τον Καθηγητή κύριο Κώστα Μπέη για τη φιλόφρονα παρουσίαση² της ταπεινότητάς μου, αλλά πιο πολύ γιατί περιέβαλλε με το αναμφισβήτητο κύρος του την προσπάθειά μου αυτή, γεγονός που αποτελεί για μένα ιδιαίτερο τίτλο τιμής. Αυτή η ενέργειά σας κύριε καθηγητά, προσλαμβάνει για μένα μεγαλύτερες διαστάσεις αν αναλογισθεί κανείς ότι λαμβάνει χώρα πριν ακόμη προλάβετε να αποφορτιστείτε από τα συναισθήματα χαράς και συγκινήσεως, γιατί όχι και κοπώσεως, τα οποία ήταν ανθρωπίνως λογικό να σας διακατέχουν, κατά την προχθεσινή, σε σεμνή τελετή, αναγόρευσής Σας σε διδάκτορα και της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, επαξίως καθ' όλα, ως άλλωστε χαρακτηρίστηκε από τους κορυφαίους επιστήμονες του νέου γνωστικού σας αντικειμένου.

¹ Το κείμενο αποδίδει το περιεχόμενο ομιλίας που δόθηκε από το συγγραφέα στην αίθουσα διαλέξεων του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, αφιερωμένης στη μνήμη του Καθηγητή της Νομικής ΔΠΘ Γιάννη Καρακατσάνη.

² Η προσφώνηση του καθηγητή Κ. Μπέη παρατίθεται σε παράρτημα στο τέλος.

Κύριε καθηγητά, αγαπητέ κύριε Μπέη, επιτρέψτε μου να σας εκφράσω τα αισθήματα συγκίνησης και ευγνωμοσύνης που με διακατέχουν.

Αξιότιμοι κύριοι, εκπρόσωποι του Πνευματικού, Επιστημονικού και Πολιτικού κόσμου.

Αξιότιμοι κύριοι, εκπρόσωποι των Δικαστικών και Στρατιωτικών Αρχών.

Αξιότιμοι κυρίες και κύριοι,

Σας ευχαριστώ για την τιμή που μου κάνετε να παρευρίσκεστε στην αποψινή εκδήλωση.

Όταν αποφασίστηκε η παρούσα ομιλία αναλογίστηκα ότι οι ταπεινές επιστημονικές μου γνώσεις δε θα επαρκούσαν προκειμένου να ανταποκριθώ στο μέγεθος του υπό ανάπτυξη θέματος, καθόσον τούτο δεν ανήκει στο γνωστικό αντικείμενο της ενασχόλησής μου. Τελικά το αποτόλμησα μόνο όταν ανακάλεσα στη μνήμη μου αυτό που λέχθηκε: «Ότι πολλάκις η πλάνη ή η απορία του ενός οδηγεί ταχύτερον τον επί τα ίχνη αυτού βαδίζοντα εις την αποκάλυψιν της επιστημονικής αλήθειας».

Η παρούσα εργασία δε διεκδικεί δάφνες για την καταξίωσή μου στο χώρο της φιλοσοφίας, αλλά σκοπό έχει μέσα από την φιλοσοφική θεώρηση της έννοιας της δικαιοσύνης και της σχέσης της με την ισότητα, έχοντας ως δεδομένα τα αξιολογικά κριτήρια που επινόησαν οι φιλόσοφοι, για να προσδιορίσουν την αξία των απόμων, να εξετάσει αν επιβραβεύονται οι άξιοι, δικαιολογώντας έτσι το εννοιολογικό περιεχόμενο της δικαιοσύνης.

1. Η έννοια της Δικαιοσύνης

1.1. Γενικά

Η λέξη «δικαιοσύνη» χρησιμοποιείται υπό δύο έννοιες. Υπό την πρώτη έννοια, που ερευνάται στη φιλοσοφία του δικαίου, η δικαιοσύνη είναι ιδέα.³

---

³ Κ. Δεσποτόπουλος, Δικαιοσύνη και ισότης κατά Πλάτωνα και Αριστοτέλη, δημοσιευθείσα στον τόμο 1989 της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρίας, σελ. 138 (142) επ. Επίσης, Γ. Ι. Μερκούρης στο φιλοσοφικού περιεχομένου περιοδικό «Ευδοκία» (αντί προλόγου) «ο Λόγος για τη δικαιοσύνη» (τεύχος 3-4, 1995, σελ. 9 και ίδια 12 και υποσ. 10 και 11, ο οποίος στα ανωτέρω προσθέτει και τα «τοπικά», όπου όπως μας λέει περιέχονται σημαντικές μεθοδολογικές έννοιες, οι «τόποι», που αποτέλεσαν θεμέλιο και αφετηρία για τη διατύπωση από τους σύγχρονους μας, θεωριών για το δίκαιο με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Βλπ. ακόμη, Κεραμέα Κ. Δ., Δικαιοσύνη και Κοινωνία στο Νεότερο Ελληνισμό (Ανάτυπο) 1984, σελ. 4, όπου γράφει: Η δικαιοσύνη είναι το ιδεώδες προς το οποίο τείνει εξ' ορισμού κάθε συνετός νομοθέτης, την ιδανική ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων, όπως ένας απόλυτα σοφός και ακριβολόγος νους θα μπορούσε να την είχε καταστρώσει.

Υπό την άλλη έννοια, δικαιοσύνη είναι η δικαστική λειτουργία, η οποία είναι τμήμα της κρατικής δραστηριότητας. Το δικονομικό δίκαιο ερευνά τα προβλήματα της απονομής της δικαιοσύνης υπό τη δεύτερα αυτής έννοια.

Από τις δύο αυτές έννοιες της δικαιοσύνης εκείνη που μας ενδιαφέρει είναι η πρώτη, η οποία αποτελεί και το αντικείμενο της σημερινής ομιλίας, στην οποία και προερχόμαστε.

Κατά τους θεωρητικούς δεν μπορεί να φανταστεί κανείς κάτι παγκοσμιότερο, δυνατότερο, πληρέστερο από τη Δικαιοσύνη.

Σύμφωνα με όσα αναφέρουν οι θεωρητικοί, η φιλοσοφική διερεύνηση της δικαιοσύνης και του δικαίου από τον Αριστοτέλη, κυρίως και πρωτίστως, εκτίθεται στο Ε΄ βιβλίο του έργου του Ηθικά Νικομάχεια χωρίς να λείπουν ενδιαφέρουσες απόψεις και στο 10ο βιβλίο του ίδιου έργου του. Επίσης, μεγάλο μέρος της διδασκαλίας του για το δίκαιο και τη δικαιοσύνη μας είναι γνωστό σήμερα, ως λένε οι συγγραφείς και από άλλες αναλύσεις ή εκφράσεις του Αριστοτέλη στα έργα του «Πολιτικά», στη «Ρητορική» ή και αλλού.

Ακόμη ο συγγραφέας μας πληροφορεί, ότι ο Αριστοτέλης είχε συγγράψει έργο ειδικό με τίτλο «Περί δικαιοσύνης», όταν ήταν ακόμη τριάντα οκτώ ετών. Δεν έχει διασωθεί το έργο αυτό.⁴

Κατά την περισσότερο διαδεδομένη γνώμη, η δικαιοσύνη αποτελεί μια από τις βασικές αξίες του δικαίου.

Είναι δε οι αξίες αυτές, εκτός από τη δικαιοσύνη, η τάξη, ή νομική ασφάλεια του δικαίου και η κοινωνική πρόοδος, οι οποίες συναντώνται σε όλες τις περιόδους της ιστορίας της ανθρωπότητας. Από αυτές, η δικαιοσύνη χαρακτηρίζεται ως «η πρωτίστη και η σπουδαιότερα των αξιών αυτών».⁵

---

⁴ Βλέπε *Κ. Δεσποτόπουλο*, ο.π. σελ. 142 και τις εκεί παραπομπές, που αναφέρονται στην υποσ. 7, σελ. 145.

⁵ Βλπ. περί όλων των ανωτέρω *Μιχαηλίδη – Νουάρο* οπ. π. σελ. 452. προβλ. όμως και *Μάνεση Αριστ.* «Κριτικές σκέψεις για την έννοια και τη σημασία του Δικαίου, αφιέρωμα στον Κων/νο Τσάτσο, 1980 σελ. 395, ο οποίος γράφει ότι τα ανωτέρω στοιχεία του δικαίου, «τα παραδέχονται ως αξίες που υπερισχύουν της αξίας της δικαιοσύνης και στο σημείο αυτό ο καθηγητής Μάνεσης κάνει μια σοβαρή επισήμανση. Λέει, ότι το να υπερισχύουν της δικαιοσύνης άλλα στοιχεία του δικαίου (τάξη ή νομική ασφάλεια κλπ.), σημαίνει ότι το θετικό δίκαιο και μάλιστα το γραπτό δίκαιο που θέτει βασικά η κρατική εξουσία, ισχύει και εφαρμόζεται, έστω και αν δεν είναι «ορθό», δηλαδή ακόμη και όταν οι κανόνες του δεν είναι σύμφωνες προς τις υποτιθέμενες αρχές της δικαιοσύνης» Πρβλ. και *Εμμ. Μιχελάκη*, «Εισαγωγή εις στο δίκαιον και εις την Επιστήμην του Δικαίου», 1968, σελ. 27, όπου γράφει ότι δεν αποκλείεται η αντίθεση κανόνα δικαίου προς την δικαιοσύνην και διερωτάται ο

Από καθαρή φιλοσοφική θεώρηση, ισομένη η δικαιοσύνη είναι κάτι το πρωτόγονο μέσα στην ανθρώπινη ψυχή, το βασικότερο μέσα στην κοινωνία, το ιερότερο μεταξύ των αιτημάτων (εννοιών), που οι ανθρώπινες μάζες διεκδικούν με τη μεγαλύτερη φλόγα.⁶ Είναι η ουράνια θεά, η αιώνια αξία στην πραγματοποίηση της οποίας τείνει το θετικό δίκαιο. Υπό την έννοια αυτή η δικαιοσύνη είναι ιδέα, είναι ο πολικός αστέρας, ο οποίος οδηγεί τον νομοθέτη και τον δικαστή στην εύρεση του ορθού δικαίου.⁷ Ακόμη χαρακτηρίζεται ως «κορωνίδα» των αρετών, αλλά και βαθύτερη ουσία των θρησκειών και ταυτόχρονα η μορφή της λογικής, το μυστικό αντικείμενο πίστεως, η απαρχή, το μέσον και το τέλος της γνώσεως.⁸ Μάλιστα, οι θεωρητικοί προσδίδουν και δικαίως, στη δικαιοσύνη διαστάσεις Οικουμενικότητας. Τι άλλο, λένε οι ασχολούμενοι με την έννοια της δικαιοσύνης, θα μπορούσε να φανταστεί κανείς Παγκοσμιότερο, δυνατότερο, πληρέστερο από την δικαιοσύνη;⁹

συγγραφέας, όπως και όλοι οι θεωρητικοί, τι θα συμβεί σε περίπτωση συγκρούσεως του θετικού δικαίου προς το φυσικό δίκαιο, ποιο θα υπερισχύσει; Πρβλ. και *Ταμπάκη Γ.*, Δοκίμιον Δογματικής του Νομοθέτου, επί τη βάσει του Αστικού Κώδικος, 1980 σελ. 80, όπου γράφει: «Την ιδέα της δικαιοσύνης δεν την αποδέχεται η θεωρία του Θετικού δικαίου. Κατ' αυτήν, εν μόνον δίκαιον υπάρχει το θετικόν. Η νομική υποχρέωσις είναι εκείνη, η οποία αποκτά κύρος εκ του οργανωμένου κοινωνικού εξαναγκασμού. Οι θετικισταί δεν αρνούνται την ιδέα της δικαιοσύνης, όχι επί τω λόγω ότι δεν πιστεύουν – εις το σύνολό των – εις τα ιδέας και τας αξίας. Την παραμερίζουν, διότι η σύνδεσις της απολύτου ιδέας της δικαιοσύνης και της πράξεως, ως ατομικού και συγκεκριμένου γεγονότος, δεν θεμελιούται επί του επιστημονικού λόγου. Το θετικόν δίκαιον αποτελεί, εν εμπειρικών δεδομένων και κατ' αυτούς, αυτό εγγυάται ασφαλή αφητηριάν διά την επιστημονικήν σκέψιν και την ανέλιξιν αυτής. Η περί δικαίου θεωρία του Αριστοτέλους είναι πλησιέστερα προς την θετιστικήν σκέψιν (ηθ. Νικ. Ε3, 1129b 14 επ) περισσότερο δηλονότι παρ' ότι η περί ιδεών θεωρία του Πλάτωνος».

⁶ Βλπ. περί αυτών, τη μελέτη του Ακαδημαϊκού *Γ. Μιχαηλίδη – Νουάρου*, με θέμα «η τριλογία των αξιών – Δικαιοσύνη, τάξις, πρόοδος, κατά το ιδιωτικόν Δίκαιον», ΕΕΝ 1975, 452 επ. και τις εκεί παρατιθέμενες παραπομπές στην αλλοδαπή φιλολογία (υποσ. 4).

⁷ *Φραγκίστας*, Αστικόν Δικονομικό Δίκαιον, 1966, σελ. 3, και *Ράμμος* Εγχειρίδιον Αστικού Δικονομικού Δικαίου, τομ. Α' 1983, *Κεραμεύς Κ.* οπ. π. «η πλήρης πραγμάτωση της δικαιοσύνης υπό την ιδανική αυτής έννοια είναι σε τελευταία ανάλυση ανέφικτη, γιατί οι έμφυτοι περιορισμοί του υλικού εμποδίζουν την ακέραιη εκδίπλωση της καθαρής ιδέας».

⁸ Βλέπετε περί όλων των ανωτέρω, *Μιχαηλίδη – Νουάρου*, όπ. π. σελ. 435 υποσ. 8.

⁹ Βλπ. τις παραπομπές της προηγούμενης (αρ. 5) υποσημείωσης.

1.2. Η δικαιοσύνη ως αρετή προς τον πλησίον

Η δικαιοσύνη νοείται βασικά όχι απλώς «καθ' εαυτήν αλλά προς ετέρον,¹⁰ δηλαδή ως κοινωνική αρετή. Ορθή δε επίσης φαίνεται η άποψη ότι η δικαιοσύνη ως αρετή αποτελεί στοιχείο του δικαίου μόνο όταν στρέφεται «προς ετέρους» (1129b). Έγκειται κυρίως στην ηθική αρχή που είχε διατυπωθεί ήδη από τον Πλάτωνα: «το προσήκον εκάστω αποδιδόναι» (Πολιτεία α 332).¹¹

Η δικαιοσύνη είναι η τελειότερη αρετή, διότι αυτή είναι η εφαρμογή της τελείας αρετής. Είναι δε, ως λέγεται, τελεία κατά τούτο, ότι ο κατέχων αυτήν δύναται να ασκεί την αρετή και προς τους άλλους και όχι μόνο για τον εαυτό του. Διότι πολλοί μπορούν να ασκούν την αρετή προκειμένου για τις δικές τους υποθέσεις αλλά όχι και για τις υποθέσεις των άλλων. Για τούτο ως λέγεται είναι ορθό το απόφθεγμα του Βιάντα «το υπούργημα δεικνύει τον άνδρα». Η δικαιοσύνη είναι όχι μόνο τελεία αλλά και κρατίστη αρετή. Ως είναι γνωστό, η δικαιοσύνη ήταν για τον Πλάτωνα «η κατ' εξοχήν κοινωνική αρετή».¹² Η άποψη αυτή δε διαφέρει από την αντίληψη του Αριστοτέλη περί δικαιοσύνης.¹³ Για τον Αριστοτέλη η δικαιοσύνη, στην ευρεία της έννοια, είναι η κοινωνική σκοπιά των αρετών.¹⁴

Η αρετή της δικαιοσύνης και της φιλίας αποτελούν τις κατεξοχήν κοινωνικές αρετές στην ηθική του Σταγειρίτη,¹⁵ διότι πάντοτε αναφέρονται στον πλησίον, είναι δηλαδή αρετές προς «έτερον».

¹⁰ *Αριστοτέλους* Ηθικά Νικομάχεια E1 1129 και b 1130a και *Γεωργίου Μαριδάκη*, «σκέψεις επί της θεωρίας του Αριστοτέλους περί επεικειάς», σελ. 268 επ.

¹¹ Ηθικά Νικομάχεια 1129b. βλπ. και Πολιτικά Γ', 1283^a 42-43. Έτσι και *Γ. Μερκούρης* οπ. σελ. 14, ο οποίος σε σχόλιό του γράφει ότι όταν η δικαιοσύνη λειτουργεί προς «εαυτούς» ανήκει στην περιοχή της ηθικής.

¹² Για τη δικαιοσύνη στον Πλάτωνα, βλ. μελέτη *Α. Κελεσίδου*, Πλατωνική δικαιοσύνη και τιμωρία, δημοσιευθείσα στον τόμο του έτους 1989 της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρίας, σελ. 225.

¹³ Για τις σχέσεις Αριστοτέλη προς Πλάτωνα, βλ. μελέτη *Ι. Θεοδωρακοπούλου*, στα πρακτικά του Παγκοσμίου Συνεδρίου για τον Αριστοτέλη (Αθήνα 1981), τομ. 1 σελ. 79.

¹⁴ Η *Π. Νικολούδης*, «Ο Αριστοτέλης» στα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων Συγγραφέων, του Ζαχαρόπουλου, τόμος όγδοος, 1993, σελ. 17 και 198.

¹⁵ Αριστ. Ηθ. Νικ. E1 1129β27. Ενώ στον Πλάτωνα οι κατ' εξοχήν αρετές είναι η σοφία, η ανδρεία, η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη, στην Αριστοτελική ηθική αναφέρεται πλήθος αρετών με συγκεκριμένο και περιορισμένο περιεχόμενο (ο Αριστοτέλης συντάσσει έναν πίνακα, όπου αναλύει δώδεκα αρετές Ηθ. Νικ. B7 1107a 33-1108β6-Γ6, 1115 α6-Δ9 1128 β 34 (*Κούτρα*, η Πρακτική Φιλοσοφία του Αριστοτέλη, τομ. Α Ηθική 1986, σελ. 150 επ.).

Πριν από τον Αριστοτέλη το δίκαιο και η δικαιοσύνη δεν είχαν εντοπιστεί όπως από αυτόν, στη σφαίρα της νομικής.¹⁶

1.3. Γενικά για τον ορισμό της Δικαιοσύνης

Κατά τον κλασικό ορισμό που, κατά τον Πλάτωνα, διατυπώθηκε από τον ποιητή και φιλόσοφο Σιμωνίδα (βλπ. Πλάτωνα Πολιτεία 332 και Πολιτικά 24E-295A), δικαιοσύνη σημαίνει «το προσήκον εκάστω αποδιδόναι, τούτο δε ωνόμασε οφειλόμενον». Επίσης υιοθετήθηκε, βασικώς, αλλά με ευρύτερο πνεύμα από τον Ρωμαίο νομοδιδάσκαλο Ουλπιανό, ο οποίος έδωσε τον εξής ορισμό της δικαιοσύνης: *suum cuique tribere* (εκάστω το ίδιον απονέμειν), ο οποίος περιλήφθηκε στην Ιουστινιάνεια κωδικοποίηση, μεταδόθηκε από γενεά σε γενεά, και έφθασε μέχρι των ημερών μας.

Ως άνω ορισμός του ποιητή Σιμωνίδα χαρακτηρίζεται «ως αινιγματικός και ασαφής».¹⁷ Ο ορισμός του Σιμωνίδα, δεν έπεισε τους μετέπειτα φιλοσόφους, οι οποίοι διαπιστώνουν, ακόμη και σήμερα ότι ο ακριβής ορισμός της δικαιοσύνης παραμένει πρόβλημα δυσχερές. Παρά τον, κατά τα ανωτέρω όμως, εντοπισμό του προβλήματος, αδυνατούν, προφανώς να βρουν τη λύση του.¹⁸ Επίσης, οι σύγχρονοι θεωρητικοί της φιλοσοφίας του δικαίου εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν τον ορισμό του Σιμωνίδα ως ασαφή, διότι, όπως λένε,¹⁹ δε δίνει απάντηση στο ερώτημα «ποια είναι η ακριβής έννοια της φράσεως ότι η δικαιοσύνη απονέμει εις έκαστον ό,τι του ανήκει» (το *suum cuique* των Ρωμαίων), ούτε μπορεί να συναχθεί από τον ορισμό του Σιμωνίδα «εκ ποιας πηγής είναι δυνατόν να πορισθούμε τα κριτήρια για να καθορίσουμε το ανάλογο μερίδιο των αγαθών, των αξιωμάτων και των ηθικών τιμών, που πρέπει να απονέμεται σε κάθε άτομο συμφώνως προς τις απαιτήσεις της δικαιοσύνης. Από το ίδιο πνεύμα διακατέχεται και ο Αριστόβουλος Μάνεσης,²⁰ ο οποίος γράφει «ποτέ δεν καθορίστηκε από τη θεωρία του εν γένει φυσικού δικαίου, ποιο είναι το «προσήκον» ή το «ίδιον εκάστω» (εάν δε πρόκειται για ταυτολογία) ή σε τι έγκειται το

¹⁶ Βλπ. Σχετικώς, Δημητρίου Κούτρα, Η Κοινωνική Ηθική του Αριστοτέλη, 1973, σελ. 63 υποσ. 3.

¹⁷ Βλπ. Μιχαηλίδη – Νουάρο, οπ. π. σελ. 453.

¹⁸ Κατά τον καθηγητή και ακαδημαϊκό Μιχαηλίδη – Νουάρο το πρόβλημα χαρακτηρίζεται «σαφές και ρευστό, αβέβαιο και αναπόδεικτο, όχι μόνο από επιστημονική – νομική, κοινωνιολογική, ψυχολογική άποψη, αλλά και από φιλοσοφική».

¹⁹ Μιχαηλίδης – Νουάρος οπ. π. σελ. 453.

²⁰ Αριστόβουλος Μάνεσης, Κριτικές σκέψεις για την έννοια και τη σημασία του δικαίου, αφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο, Αθήνα 1980, σελ. 365 (391).

«*aequum et Bonum*», ούτε υποδείχθηκε πώς μπορεί να υλοποιηθεί στην πράξη, δηλαδή «πώς πρέπει να αποδίδεται ή να απονέμεται».

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί με ιδιαίτερη έμφαση η θέση του «Κορυφαίου Συνταγματολόγου μας» (όπως πολύ εύστοχα χαρακτηρίζεται από τον καθηγητή Κ. Μπέη) Αριστ. Μάνεση, ο οποίος όσον αφορά στο εννοιολογικό περιεχόμενο της δικαιοσύνης γράφει,²¹ η δικαιοσύνη «ως αξία» ή ως ιδέα δεν αποδεικνύεται ούτε επιδέχεται ορισμό, αλλά μόνο τη συνεχή διείσδυση στην υπερβατική ουσία της».

Πρόκειται για μια καινοφανή άποψη η οποία εκδηλώθηκε στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν (1980) και δίνει μια νέα διάσταση στο όλο θέμα.

Όμως παρά τις οποιεσδήποτε επισημανθείσες ατέλειες του ορισμού της Δικαιοσύνης, όπως διατυπώθηκε από τον Σιμωνίδη «αποδούνται εκάστω το ανήκον», δηλαδή αν και χαρακτηρίστηκε αινιγματικός και ασαφής, εξακολουθεί υιοθετούμενος από όλους, να θεωρείται κλασσικός.

Αλλά αν ο Σιμωνίδης έδωσε τον πιο πάνω ορισμό της Δικαιοσύνης, ο Σταγειρίτης είναι ο πρώτος που ανέλυσε την έννοια αυτής, διακρίνοντάς την σε διανεμητική και διορθωτική ή επανορθωτική.²²

2. Ειδική Δικαιοσύνη (διανεμητική και διορθωτική)

2.1. Γενικά

Πράγματι, ο Αριστοτέλης διακρίνει την με ευρεία έννοια (γενική) από την με

---

²¹ *Αριστ. Μάνεσης*, οπ. π. σελ. 387. Πρβλ. και *Ταμπάκη*, σελ. 81, και τις εκεί παραπομπές, όπου γράφει ότι: οι ιδέες και οι αξίες δεν υπάρχουν, αλλά ισχύουν, όπως οι αριθμοί στα μαθηματικά. Δεν είναι όμως δυνατό να δείξεις το νόημα ισχύοντος με ό,τι υπάρχει αλλά και με ό,τι ισχύει, δηλαδή με τους αριθμούς. Στο σημείο, αυτό λέει ο συγγραφέας, ορθά συσχέτισαν οι Πυθαγόρειοι τη δικαιοσύνη προς τους αριθμούς και δη προς την ισότητα. Ο Αριστοτέλης προώθησε τη σκέψη των Πυθαγορείων προσθέσας και τη γεωμετρική διάσταση. Στην εποχή του όμως, γράφει ο Ταμπάκης, αριθμητική και γεωμετρία ήσαν δυο διαφορετικά ήδη λογισμού, εξ ου και η διάσπαση της ενότητας του ενός και ενιαίου νοήματος της δικαιοσύνης σε διορθωτική (αριθμητική) και δικαιοσύνη διανεμητική (γεωμετρική). Η ενοποίηση των δύο λογισμών έγινε από τον Καρτέσιο.

²² Όπως γράφει ο *Γ. Ταμπάκης*, οπ. π. σελ. 80, σελ. κατά τον Αριστοτέλη η διορθωτική δικαιοσύνη αφορά δυο πρόσωπα και αποτελεί κριτήριο ισότητας παροχής και αντιπαροχής, ζημίας και αποζημιώσεως ενοχής και ποινής. Η διανεμητική δικαιοσύνη, αντιθέτως, προϋποθέτει τουλάχιστον τρία πρόσωπα, εκ των οποίων το ένα (η Πολιτεία) επιβάλλει υποχρεώσεις και απονέμει δικαιώματα. Η διάκριση, γράφει ο συγγραφέας, φαίνεται να ταιριάζει στη διάκριση του θετικού δικαίου σε ιδιωτικό και Δημόσιο.

στενή έννοια (ειδική) δικαιοσύνη. Κατά την ευρεία της σημασία περιλαμβάνει την κοινωνική σκοπιά των αρετών, επειδή είναι ταυτόσημη με το σεβασμό των νόμων που επιτάσσουν την άσκηση της αρετής και την αποφυγή κακόβουλων πράξεων.

Η ειδική δικαιοσύνη αναφέρεται σε θέματα ισότητας κατά τη διανομή τιμών, αγαθών ως και επανορθώσεις αδικίας από προηγηθείσα βλάβη.²³

Την ειδική δικαιοσύνη, όπως λέχθηκε, πρώτος ο Αριστοτέλης διακρίνει σε δύο είδη: τη διανεμητική και τη διορθωτική, συνδέονται δε και οι δύο με την αναλογική ισότητα.²⁴

Η διανεμητική δικαιοσύνη αφορά τον μερισμό των πολιτικών αξιωμάτων (τιμών), όπου λαμβάνεται υπόψη η αξία εκάστου και η ιδιοτυπία καταστάσεων.²⁵

Λειτουργία της Πολιτείας είναι να δίνει ή να αναγνωρίζει στον καθένα εκείνο που είναι δίκαιο να του ανήκει.²⁶

Η κατά τα ανωτέρω κατανομή των διαφόρου φύσεως παροχών αποτελεί κατά τους θεωρητικούς το κεντρικό πρόβλημα, το οποίο συνίσταται: *στη βάση ποιου κριτηρίου θα γίνει μια παρόμοια κατανομή για να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος σκοπός του δικαίου*, δηλαδή να αποδοθεί στον καθένα (στο υποκείμενο του δικαίου) το δικό του, εκείνο που του ανήκει, έτσι που ο καθένας να μην πάρει περισσότερο ή λιγότερο από όσο πρέπει.²⁷ Έτσι, όχι μόνο οι ίσοι δεν ωφελούνται ή δεν επιβαρύνονται άνισα, αλλά και οι άνισοι, είτε για ωφέλιμο είτε για βλαβερό πρόκειται, δεν αντιμετωπίζονται ίσα. *Όπως εύστοχα έχει παρατηρηθεί η ίση μεταχείριση των ανίσων είναι εξίσου άδικη με την άνιση μεταχείριση των ίσων.*²⁸

²³ «Περί τιμήν ή χρήματα ή σωτηριάν ή τινί έχοιμεν ενί ονόματι περιλαβείν ταύτα πάντα και δι' ηδονήν τον από του κέρδους», Αριστ. Ηθικ.Νικ. Ε2 1130β 204.

²⁴ Για την έννοια της ισότητας, καθώς και για την έννοια των ειδών της δικαιοσύνης και τις διακρίσεις αυτών βλπ. *Georgio del Vecchio*, μετάφραση Κ. Πολυγένους 1961, σελ. 66 και ιδίως 72, υποσημ. 1, 2, *Δήμητρα Κοντογιώργα – Θεοχαροπούλου* ο.π. σελ. 171, *Κ. Μπέη*, Αναζητώντας την ουσία της δικαιοσύνης, Β' Δικανικοί διάλογοι Τ. Ι, σελ. 1, 27. *Τον ίδιο*, Το πρόβλημα του δικαίου και των ηθικών αξιών, 1997, διδακτορική διατριβή Φιλοσοφικής Σχολής σελ. 357, *Αντ. Μανιτάκη* «Η Συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος», στο περιοδικό «Το Σύνταγμα», σελ. 434 επ.

²⁵ Πρβλ. και *Κ. Μπέη* οπ. π, σελ. 358, όπου γράφει, ότι στη λειτουργία της διανεμητικής δικαιοσύνης εντάσσεται η κατανομή όχι μόνο των αξιωμάτων, αλλά γενικώς όλων των δικαιωμάτων.

²⁶ *Κ. Τσάτσος*, Η Κοινωνική Φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων, σελ. 239.

²⁷ *Κ. Μπέης*, οπ. π., σελ. 364, και Αριστοτέλους, Ηθικά Νικομάχεια, τόμος όγδοος, στα άπαντα του Ζαχαρόπουλου εποπτεία Η. Π. Νικολούδη.

²⁸ *Ι. Κ. Καρακατσάνης*, στις Επιφυλλίδες της εφημερίδας «Καθημερινή» της 23/3/1988 – *Δήμητρα Κοντογιώργα – Θεοχαρόπουλου* οπ. π. σελ. 171.

3. Ισότητα και Δικαιοσύνη

3.1. Αριθμητική ισότητα

Σχετικά με την έννοια της ισότητας ο Αριστοτέλης διέκρινε την απλώς αριθμητική, από την ισότητα «κατ' αξίαν», ή γεωμετρική ή αναλογική. Μόνο η δεύτερη ανταποκρίνεται κατά τη διδασκαλία στην ιδέα της δικαιοσύνης.

Η αριθμητική έννοια της ισότητας οδηγεί στην αποδοχή της τυπικής ισότητας, την οποία εκφράζει ο συνταγματικός κανόνας «οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου» (άρθρο 4 παρ. 2).²⁹

Συνακόλουθα, η τυπική ισότητα είναι νομική.

Η νομική αρχή της ισότητας σημαίνει την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Το κράτος, δηλαδή, οφείλει να μεταχειρίζεται τους πολίτες σαν να ήσαν ίσοι, παρόλο που δεν είναι. Με άλλες λέξεις, παρά την πραγματική τους ανισότητα, το Σύνταγμα κατοχυρώνει τη νομική ισότητα.³⁰

Κατά τους Θεωρητικούς ίση μεταχείριση σημαίνει μεταχείριση χωρίς προσωπικές προκαταλήψεις και διακρίσεις. Μια τέτοια εφαρμογή του νόμου χωρίς προσωπικές προκαταλήψεις και διακρίσεις ανταποκρίνεται σε μια τυπική έννοια της ισότητας, σχετικά εύκολη στην υλοποίησή της.

Η ισότητα όμως αυτή, όταν εφαρμοστεί ευρέως μπορεί να καταλήξει σε ανισότητα και αντιστρόφως. Για να αμβλυνθεί αυτό απαιτείται να τίθενται όρια στην αριθμητική – τυπική – νομική σχέση ισότητας μεταξύ των Πολιτών.

Έτσι γίνεται δεκτό ότι η αρχή της ισότητας δεν είναι απόλυτη, γενική, αλλά αφορά κατηγορίες ομοίων περιπτώσεων ή συνθηκών.

Πράγματι, η αρχή της ισότητας επιτάσσει την ίση μεταχείριση μόνο των πολιτών οι οποίοι βρίσκονται κάτω από τις ίδιες ή όμοιες συνθήκες και την άνιση (δια-

²⁹ Βλέπε *Αντ. Μανιτάκη*, Η Συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος δημοσιευθείσα στο περιοδικό «Το Σύνταγμα», σελ. 434 και *Ι. Καρακατσάνη*, οπ. π.

³⁰ *Π. Δ. Δαγτόγλου*, Τα ατομικά δικαιώματα, Β' 1991, σελ. 1046 (1047). Πρβλ. *Κεραμέα Κ.* οπ. π. σελ. 13, όπου γράφει ότι: «Ελέγχοντας την συνταγματικότητα των νόμων τα ελληνικά δικαστήρια επεκτείνουν εδώ και μισό αιώνα, τον έλεγχο και την οπτική γωνία, αν ο νόμος τηρεί το μέτρο της ισότητας, αν καθιερώνει ρυθμίσεις ίσες ή μήπως επιβάλλει άνισες λύσεις σε περιπτώσεις άνισες αναμεταξύ τους. Τι στην αέναη και πολυποίκιλη κοινωνική πραγματικότητα είναι όμοιο και ανόμοιο, συνεπώς επιβάλλει ισότητα ή επιτρέπει ανισότητα της ρυθμίσεως, αποτελεί δήλιο πρόβλημα, του οποίου η ρύθμιση μπορεί να εξαρτάται και από οικονομικά, δημοσιονομικά, ιστορικά ή λογιστικά δεδομένα, όχι εύκολα προσιτά στα δικαστήρια».

φορετική) μεταχείριση εκείνων που βρίσκονται κάτω από διαφορετικές συνθήκες. Ειδικότερα, η αρχή αυτή επιβάλλει την ίση μεταχείριση των ουσιωδώς ίσων και την άνιση μεταχείριση των ουσιωδώς άνισων. Το Σύνταγμα επιβάλλει «όχι μόνο την ίση μεταχείριση των όμοιων περιπτώσεων, αλλά και την άνιση των ανόμοιων». Με άλλες λέξεις απαγορεύεται η ίση μεταχείριση ουσιωδώς ανόμοιων περιπτώσεων.³¹

3.2. Γεωμετρική ή αναλογική ισότητα

Αναφορικά με την αναλογική ισότητα πρέπει να ειπωθεί ότι, κατ' εύστοχη επισήμανση των θεωρητικών, «τόσο ο Πλάτων όσο και ο Αριστοτέλης δε φαίνεται να εκτιμούσαν ιδιαίτερα την αριθμητική απόλυτη ισότητα, δηλαδή την ισότητα κατά τη διανομή των αξιωμάτων (Πολιτεία 558G).³²

Έτσι πλάι στην αντίληψη της δικαιοσύνης ως ισότητας που διανέμει τις τιμές και την εξουσία εξίσου σε όλους, εμφανίζεται μια άλλη αντίληψη της δικαιοσύνης, ως ισότητας, γεωμετρική ή αναλογική ισότητα, η οποία δίνει σε κάθε πολίτη «ανάλογα με την αξία του».³³

Ο Αριστοτέλης πλην των άλλων στάθηκε ο θεωρητικός θεμελιωτής της αξιοκρατίας.³⁴

«Η γεωμετρική αναλογία», όπως παρατηρήθηκε, προϋποθέτει «συμμόρφωση κάθε φορά προς την αξίαν των δικαιούχων της διανομής προσώπων». Η αξία αυτή προσδιορίζεται ανάλογα με τη διάθεση του ατόμου να προσφέρει στο σύνολο και με την καταλληλότητά του.³⁵ Αυτή η έννοια της ισότητας οδηγεί στην αποδοχή της ουσιαστικής ισότητας, της οποίας όμως η πραγματοποίηση είναι πολύ δύσκολη, διότι προσκρούει στη δυσχέρεια του καθορισμού των όμοιων και ανόμοιων περιστατικών καθώς και του ουσιώδους ή επουσιώδους χαρακτήρα της ομοιότητας ή ανομοιότητας. Έτσι και ο καθηγητής Δαγτόγλου (στο σύγγραμμά του «ατομικά δικαιώματα») γράφει, ότι δεν υπάρχει ούτε μπορεί να επιτευχθεί πλήρως ουσιαστική ισότητα των ανθρώπων. Η αντίθετη άποψη λέει, αποτελεί ή αυταπάτη ή δημαγωγία. *Κατά το μεγάλο Αβδηρίδη σοφό Δημόκριτο: εξαιρετικά μεγάλο μερίδιο στη δικαιοσύνη*

³¹ Βλπ. Π. Δ. Δαγτόγλου, οπ. π., σελ. 1047 – Ι.Κ. Καρακατσάνης οπ. π. – Α. Μανιτάκης οπ. π., σελ. 441.

³² Πρβλ. και Μπέη, οπ. π. υποσημ. 3.

³³ Ο Αριστοτέλης για την έννοια της αξίας, αναφέρεται εκτενώς στα «Πολιτικά» του. Βλέπε, τη μετάφραση του Ν. Παρίτση, στα άπαντα των αρχαίων Ελλήνων και ιδία στις παραγράφους 179, 287, 289, 293.

³⁴ Δημ. Κούτρας, Η πρακτική φιλοσοφία του Αριστοτέλους, τόμος Α' «Ηθική», σελ. 352.

³⁵ Δημ. Κούτρας, οπ. π. σελ. 206.

και την αρετή έχει εκείνος που επιδικάζει τα σημαντικά αξιώματα στους σημαντικούς κατά την αξίαν.³⁶

Οι θεωρητικοί ερμηνεύοντες ή μάλλον σχολιάζοντες την κατ' αναλογία απονομή της δικαιοσύνης κατά τον Αριστοτέλη, γράφουν, ότι αυτό είχε το νόημα ότι, αν έπαυε η κατά σχέση αναλογίας παροχή αμοιβαίων υπηρεσιών μεταξύ των πολιτών, θα υποβιβάζοταν η κοινωνία σε κοινότητα δούλων, κατά τις ταξικές διακρίσεις της εποχής εκείνης, που δεν αμείβονται ανάλογα με την εργασία που παρέχουν.

Δεν θα ήταν λοιπόν υπερβολή να υποθέσουμε πως η αρχή της αριθμητικής ισότητας εκτίθεται μεν στα Ηθικά Νικομάχεια, χωρίς όμως και να υιοθετείται.³⁷

Αν η ισότητα είναι, πράγματι, επιθυμητό χαρακτηριστικό του κοινωνικού βίου, τότε θα έπρεπε να συσχετίζεται πιο στενά με τη φιλία παρά με τη δικαιοσύνη: στα πλαίσια των φιλικών ακριβώς σχέσεων η αυστηρή αριθμητική ισότητα – το κατά ποσόν ίσον – έχει το προβάδισμα και έπεται η γεωμετρική ισότητα ή αναλογία. Ως προς τη δικαιοσύνη, το προβάδισμα έχουν η κοινωνική και ατομική αξία. Σε ζητήματα δικαίου κανένας σχεδόν δε θα δεχόταν να έχει λιγότερα από τη δίκαιη μοίρα. Μόνο οι ευγενικοί φίλοι δεν ζητούν τη δίκαιη, αλλά τη δυνατή ανταπόδοση.³⁸

3.3. Η ανισότητα των ανίσων

Υποστηρίζεται, στην αλλοδαπή κυρίως Φιλολογία, η άποψη ότι ο Αριστοτέλης δεν συμφωνούσε με την ταύτιση δικαιοσύνης και ισότητας.

Το πρόβλημα που τον απασχόλησε ήταν πως προσδιορίζεται η δικαιοσύνη.

Γνώμη όλων, λέει ο Αριστοτέλης, είναι ότι το δίκαιο έγκειται σε κάποιου είδους ισότητα και τουλάχιστον μέχρις ορισμένου σημείου συμφωνούν με την φιλοσοφική θεωρία περί Ηθικής, ότι μεταξύ ίσων πρέπει να υπάρχει ισότητα.

Εξάλλου, κατά τον Αριστοτέλη το «ίσον είναι η μεσότητα ανάμεσα στο πλέον και το ελάσσον» σε αυτό που είναι περισσότερο ή λιγότερο από ό,τι πρέπει και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «ισότητα είναι ισότητα προς την αξία του καθενός, όχι ισότητα μεταξύ στοιχείων με διάφορη αξία».³⁹ Διότι όπως λένε, και οι άνθρωποι δεν είναι όλοι ίσοι, ούτε ίδιοι (ου γαρ γίνεται πόλις εξομοίων), έχουν δε την τάση να διαμαρτύρονται περισσότερο ή λιγότερο έντονα, κάθε φορά που ίσα μερίδια δίνονται σε άνισους και άνισα σε ίσους.

³⁶ Δημ. Κούτρας, οπ. π. σελ. 206.

³⁷ Δημ. Κούτρας, Η κοινωνική ηθική, 1973, σελ. 67 επ.

³⁸ Ηθικά Νικομάχεια, 1163 β' 15.

³⁹ Κ. Τσάτσος, Η Κοινωνική Φιλοσοφία των αρχαίων Ελλήνων, σελ. 239 – Κ. Μπέης, Το πρόβλημα του Δικαίου και των Ηθικών αξιών, 1997, σελ. 355 και τις εκεί παραπομπές.

4. Ποιοι κατά την ποιότητα των ανθρώπων είναι οι ίσοι και ποιοι άνισοι

4.1. Γενικά

Και αφού ο λόγος περί ίσων και άνισων αυτόματα γεννιούνται τα ερωτήματα:

Ποιοί κατά την ποιότητα των ανθρώπων είναι οι ίσοι και ποιοι οι άνισοι;⁴⁰

Ποιοι είναι οι παράγοντες οι οποίοι διαμορφώνουν το φυσιολογικό χαρακτήρα των ανθρώπων και κατά συνέπεια και την ποιοτική τους διαφορά; Επί του θέματος διατυπώθησαν δύο απόψεις. Από την πρώτη άποψη,⁴¹ υποστηρίζεται ότι: «Όλοι είμαστε από την φύση όμοιοι και η διαμόρφωση του ανθρώπου καθορίζεται αποφασιστικά από το περιβάλλον και την αγωγή που παίρνει από αυτό».

Αντιθέτως, κατά τη δεύτερη άποψη, που είναι και η μάλλον κρατούσα, γίνεται δεκτό πως «δεν είμαστε όλοι όμοιοι, αλλά υπάρχουν έμφυτες καταβολές, ενδογενή δεδομένα, μεταξύ των ατόμων, τα οποία προσδίδουν στα άτομα ίδια ατομικότητα. Στα δεδομένα αυτά το άτομο προσαρμόζει τα περιβαλλοντικά δεδομένα».⁴²

Ακόμη, δέχεται η άποψη αυτή, ότι, ο ζωντανός οργανισμός παίρνει ως κληρονομιά ορισμένες προδιαθέσεις, τις φέρνει μαζί του σαν μοίρα. Αυτές όμως οι προδιαθέσεις χρειάζονται από την αρχή ορισμένους περιβαλλοντικούς ερεθισμούς, φυσικούς ή και κοινωνικούς, για να αποκαλυφθούν, να μετατρέψουν τη δύναμή τους σε ενέργεια, να γίνουν, όπως θα έλεγε ο Αριστοτέλης από «δυνάμει», «ενεργεία» όντα. Περιβάλλον σημαίνει όλους τους παράγοντες και τις δυνάμεις που επηρεάζουν από την πρώτη στιγμή ως το τέλος το ζωντανό οργανισμό από έξω. Η κληρονομικότητα και το περιβάλλον είναι δυο αδιάσπαστοι παράγοντες που συμβάλλουν

---

⁴⁰ Κατά τον Γερμανό Φιλόσοφο *Stammler* ουδείς είναι ίσος προς τον άλλον, ας είναι όμως ίσος έκαστος προς τον ύψιστον! Πώς θα το κάνει τούτο; Ας είναι έκαστος καθ' εαυτόν τέλειος» (βλ. *Stammler* οπ. π. σελ. 491, υποσημ. 13 και την εκεί παραπομπή). Όπως αναφέρει ο *Γ. Κασσιμάτης*, (βλπ. *Συνταγματικό δίκαιο* II, α', 1980, σελ. 125 επ.) τον 18^ο αιώνα διαφορετικά από την Αρχαιότητα – κυριαρχούσε η ιδέα ότι «όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι». Αντίθετα κατά τον 19^ο αιώνα είχε επικρατήσει η έννοια της αναλογικής ή σχετικής ισότητας, η οποία, όπως λέει ο συγγραφέας, ξεκινά από τη θέση ότι οι άνθρωποι δεν είναι ίσοι μεταξύ τους, γι' αυτό και θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ανάλογα με τις ποιοτικές ιδιότητές τους, ικανότητες, γνώσεις, χαρακτήρα.

⁴¹ *Εμμ. Α. Κολιάδης*, καθηγητής Παν/μίου Αθηνών, «Ταξινόμηση Θεωριών – Σχολών Ψυχολογίας – Γνωστική Ψυχολογία – Θεωρίες μάθησης και Εκπαιδευτική» τόμος Α'.

⁴² *Χριστόδουλος Τομασίδης*, καθηγητής ψυχολογίας Παιδαγωγικής Ακαδημίας Κύπρου, *Κληρονομικότητα και Περιβάλλον* εκδ. Δίπτυχο, Αθήνα 1982, σελ. 47.

ανυπολόγιστα στη διαμόρφωση της προσωπικότητας.⁴³ Βρίσκονται, σε ενεργητική αλληλεπίδραση και δεν πρέπει να θεωρούνται ως αντιμαχόμενες δυνάμεις.⁴⁴

Όσον αφορά το πρόβλημα για την πραγματική δύναμη κάθε παράγοντα διαμορφώσεως του ανθρώπου, τούτο είναι αυτονόητο ότι δεν μπορεί να λύσει η εμπειρία, παρά μόνο η επιστήμη, η οποία δεν παρέλειψε να λάβει θέση επ' αυτού.⁴⁵

Πραγματικά, η επιστήμη σήμερα παραδέχεται, ότι ο κάθε άνθρωπος δεν έρχεται στον κόσμο *tabula rasa*, (άγραφος χάρτης), για να μπορεί η αγωγή που θα λάβει από την οικογένειά του κλπ. να προσδιορίσει καθολοκληρία την ποιότητά του.⁴⁶

Οι ειδικοί επιστήμονες λένε, ότι ο άνθρωπος μόλις γεννηθεί δεν έχει βέβαια διαμορφωμένες τις ιδιότητες της προσωπικότητάς του, έχει όμως σπέρματα, καταβολές για ορισμένες ιδιότητες. Και σε άλλο άτομο η φύση δίνει εκλεκτές καταβολές, σε άλλο μέτριες κλπ. Αλλά και στο ίδιο το άτομο η ποικιλία των σπερμάτων αυτών είναι μεγάλη. Διότι, άλλα σπέρματα είναι από εκλεκτές ιδιότητες, άλλα από ανεπιθύμητες, κακές. Μπορεί ακόμη, λένε οι επιστήμονες, ορισμένα σπέρματα ιδιοτήτων να λείπουν τελείως από ένα άτομο. Επομένως, *όλα τα άτομα δεν έρχονται στον κόσμο όμοια*⁴⁷, αλλά καθένα με ένα σύνολο από προδιαθέσεις, οι οποίες προσδιορίζουν σε ένα βαθμό την ιδιαίτερη μορφή που θα λάβει μελλοντικά το σώμα του, ο χαρακτήρας, *η διάνοια*, το συναίσθημα, η βούληση και γενικά η όλη προσωπικότητά του.

Ο άνισος αυτός καταμερισμός των παροχών της φύσης, έχει ως αναπότρεπτη

⁴³ Χριστόδουλος Τομασίδης, οπ. π. σελ. 50.

⁴⁴ I. N. Παρασκευόπουλος, Καθηγητής πανεπιστημίου Αθηνών και I. N. Χαραλαμπίδης, «Ψυχολογία Ατομικών Διαφορών», 1974, σελ. 206-207, δυναμική αλληλεξάρτηση κληρονομικότητας και περιβάλλοντος σελ. 206 βλπ. ακόμη και Daniel Goleman, Η συναισθηματική νοημοσύνη, ε' εκδ. σελ. 312, όπου γράφει: «Όπως παρατηρούν οι συμπεριφορικοί γενετιστές, τα γονίδια από μόνα τους δεν καθορίζουν την συμπεριφορά. Το περιβάλλον μας, ιδιαίτερα αυτό που βιώνουμε και μαθαίνουμε μεγαλώνοντας, διαμορφώνει την έκφραση της ιδιοσυγκρασιακής μας προδιάθεσης στην πορεία της ζωής».

⁴⁵ I. N. Παρασκευόπουλος, οπ. π. σελ. 207.

⁴⁶ Βλέπετε Χρήστου Αθ. Ζάρα, Αξιοκρατική Παιδεία, 1988, σελ. 261, επίσης και τις μελέτες Εξαρχόπουλου Ν. «Ψυχικά διαφορά των παιδών και η διάγνωσις αυτών», 1932 σελ. 36 και Πάναγ. Ξωχέλη, θεμελιώδη προβλήματα της παιδαγωγικής επιστήμης, σελ. 39 επ.

⁴⁷ I.N. Παρασκευόπουλος Καθηγητής Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών «ψυχολογία ατομικών διαφορών» στο κεφάλαιο «Δυναμική και συνεχείς αλληλεπιδράσεις μεταξύ κληρονομικότητας και περιβάλλοντος», γράφει. «Η φύση καθορίζει σε ένα βαθμό το τι θα γίνει σε κάθε άτομο και κανείς δεν μπορεί να υπερβεί τα όρια που του έχει καθορίσει αυτή. Ο καθορισμός όμως είναι σχετικός όχι απόλυτος. Το άτομο κληροδοτεί προδιάθεση και όχι έτοιμες ιδιότητες. Μπορεί να είναι ισχυρές, μέτριες ή ασθενείς».

συνέπεια άλλοι να ευδοκιμούν περισσότερο και άλλοι λιγότερο στον αγώνα της ζωής.⁴⁸ «Από τις ολεθριώτατες πλάνες, λέει, ο γερμανός φιλόσοφος R. Stammler⁴⁹, ιδιαίτερα στους νεότερους χρόνους, είναι η σύγκριση της ιδέας της δικαιοσύνης προς την αξίωση εξωτερικής ισότητας. Είναι αυτονόητο, συνεχίζει ο γερμανός φιλόσοφος Stammler, ότι «οι άνθρωποι, όταν θεωρούνται ως κατ' ιδίαν όντα είναι κατασκευασμένα ανίσως».

5. Σύνταγμα και αξιοκρατία

5.1. Η περί αξιοκρατίας διάταξη της παραγράφου στΔ του πρώτου Ελληνικού Επαναστατικού Συντάγματος της Επιδαύρου.

Η παράγραφος στ' του πρώτου Ελληνικού Επαναστατικού Συντάγματος της Επιδαύρου (1822), όριζε μεταξύ των άλλων και τα εξής: «Όλοι οι Έλληνες, εις όλα τα αξιώματα και τας τιμάς, έχουσι το αυτό δικαίωμα, δοτήρ δε τούτων μόνη η αξιότηης εκάστου». Η παραταθείσα διάταξη επαναλαμβάνεται σε όλα τα συντάγματα των χρόνων του απελευθερωτικού αγώνα. Στα μεταγενέστερα όμως συντάγματα δεν αναφέρεται πλέον, ρητά, η αρχή της αξιοκρατίας.

Το ζήτημα δεν απασχόλησε τους Συνταγματολόγους, πλην του Ν. Ι. Σαρίπολου.⁵⁰ Ο Πατριάρχης των Ελλήνων Συνταγματολόγων, όπως αποκαλείται, δέχεται καταρχήν ότι «καλώς είχαν ο όρος, δοτήρ δε τούτων εστί η αξιότηης εκάστου».

Στη συνέχεια όμως διευκρινίζει ότι «δεν πρέπει να θεωρήσουμε ότι το Σύνταγμα που τώρα ισχύει σε εμάς, επειδή δεν αναφέρει ρητά ότι δότης είναι η ικανότητα καθενός δεν φέρει τη διάταξη αυτή, διότι αυτή βρίσκεται σε αυτή τη φύση των πραγμάτων, όπως παραπάνω αποδείξαμε. Την αρχή αυτή από την αρχαιότητα μεν οι Αθηναίοι θεσμοθέτησαν (περιέλαβαν στους νόμους), ελέγχοντας την εξουσία, ενώ οι νεότεροι έλαβαν υπόψη τους, πρωταρχικά, το άρθρο 6 της διακηρύξεως των δικαιωμάτων της Γαλλικής Επανάστασης».

⁴⁸ Παπανούτσου, Πολιτεία και δικαιοσύνη, 1984, Β' εκδ., σελ. 57.

⁴⁹ Rudolf Stammler, (καθηγητής του Ρωμαϊκού Δικαίου και της Φιλοσοφίας του δικαίου του Πανεπιστημίου Μαρμούργου, Χάγης και Βερολίνου), Εγχειρίδιον Φιλοσοφίας του δικαίου – μετάφραση από τον Δημήτριο Ι. Κοσμόπουλο. Αθήνα, 1964, σελ. 487. Επίσης, Π.Δ. Δαυτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, ατομικά Δικαιώματα Β', 1991 σελ. 1046 και Γ. Κασιμάτης, Συνταγματικό Δίκαιο, Πα, 1980, σελ. 126.

⁵⁰ Ν. Ι. Σαρίπολος, Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου, 1851, (ανατύπωση στα πλαίσια της σειράς της Κλασικής Νομικής βιβλιοθήκης, έκδοση Αντωνίου Σάκκουλα, 1993, σελ. 751, υποσ. α) Πρβλ. Όμως και Αλέξανδρο Σβώλο, «Τα πρώτα Ελληνικά Πολιτεύματα και η Επίδραση της Γαλλικής Επανάστασης».

Από όσα μέχρι τώρα εκτέθηκαν, συνάγεται το συμπέρασμα ότι, ναι μεν η διάταξη, για την οποία γίνεται λόγος, θεσπίστηκε στους νεότερους χρόνους, για πρώτη φορά από τους Γάλλους, η καταγωγή της όμως είναι Ελληνική,⁵¹ αφού, όπως λέχθηκε, αρχή αυτή από την αρχαιότητα, πρώτοι οι Αθηναίοι είχαν περιλάβει στους νόμους.

Αλλά, όπως, ορθά, υποστηρίζεται από τον αείμνηστο καθηγητή Γιάννη Καρακατσάνη και στο Σύνταγμα που ισχύει σήμερα (1975-1986), υπάρχει η διάταξη του άρθρου 4 αυτού, από την όλη οικονομία της οποίας σαφώς συνάγεται η υποχρέωση της Πολιτείας για επίδειξη αξιοκρατικού πνεύματος.

Το Σύνταγμα (άρθρο 4), γράφει, κατοχυρώνει όχι μόνο την τυπική ισότητα των Ελλήνων μπροστά στο νόμο, αλλά και στην ουσιαστική ισότητά τους. Μάλιστα ο καθηγητής σε μια στιγμή εξάρσεως, ας επιτραπεί η έκφραση, της περί αξιοκρατίας συνειδησεώς του, από την οποία διακατεχόταν, εκδηλώνει την απορία του, πώς δεν έχει γίνει αντιληπτό, ότι η εφαρμογή της αρχής αυτής αποτελεί Συνταγματική υποχρέωση της Πολιτείας. Συγκεκριμένα, γράφει ο Γιάννης Καρακατσάνης:⁵² «Επί τέλους θα πρέπει να κατανοηθεί, ότι εκείνο που ίσως δεν έχει συνειδητοποιηθεί απολύτως μέχρι σήμερα είναι ότι η εφαρμογή της αξιοκρατίας δεν έχει ανατεθεί στην καλή διάθεση του Κράτους, αλλά αντιθέτως η εφαρμογή της αποτελεί Συνταγματική υποχρέωση της Πολιτείας (άρθρο 4)».

5.2. Ισότητα και θρησκεία

Και από τη θρησκεία επιβάλλεται η αρχή της ισότητας. Πράγματι, η Χριστιανική διδασκαλία διακήρυξε ήδη νωρίς την ισότητα όλων των ανθρώπων, αλλά ενώπιον του Θεού. Η ισότητα όμως αυτή «Προ του θεού όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι» γράφει ο Stammier, δεν εξελίχθηκε σε ισότητα ενώπιον του ανθρώπινου νόμου.

6. Περί της επιβράβευσης των αρίστων (αυτών που αφιερώνουν τη ζωή τους για το γενικό καλό)

Όπως λέχθηκε προηγούμενα η διανεμητική και η διορθωτική λειτουργία της δι-

---

⁵¹ Βλέπε για την αρχή της αξιοκρατίας κατά την αρχαιότητα, Θουκυδίδη, επιτάφιο του Περικλέους, βιβλ. Β, Κεφ. 37.

⁵² Γιάννης Κ. Καρακατσάνης, στις επιφυλλίδες της εφημερίδας «Η Καθημερινή» της 23/3/1988. Πρβλ. όμως και Βύρωνα Πολύδωρα, στις επιφυλλίδες της ίδιας εφημερίδας «Η Καθημερινή» της 5/6/1981, όπου μεταξύ των άλλων γράφει τα εξής: «Μας λείπει η διάταξη και από το Σύνταγμα και από τη ζωή μας, έπρεπε και αν ακόμη δεν υπήρχε (όπως δεν υπάρχει) στη ζωή μας, να ήταν γραμμένη στο Σύνταγμα. Για να θυμίζει το συνετό. Για να μας δείχνει το δρόμο, το δρόμο της Δημοκρατίας, γιατί η αξιοκρατία είναι το θεμέλιο της Δημοκρατίας».

καιοσύνης χαρακτηρίζεται ως διαρκής κατάκτηση του ανθρώπινου πνεύματος.⁵³ Κατά γενικώς παραδεδεγμένη αντίληψη, η διδασκαλία αυτή δεν είναι απαλλαγμένη από σοβαρότατα αδύνατα σημεία, τα οποία έχει επισημάνει εξ' αρχής και ο ίδιος ο Αριστοτέλης. Όλοι, έλεγε ο μεγάλος φιλόσοφος της Αρχαιότητας, παραδέχονται ότι η διανομή των αγαθών είναι δίκαιο να γίνεται με βάση κάποια «αξία», δηλαδή κάποιο αξιολογικό κριτήριο. Διαφωνούν, όμως ως προς πιο είναι το κριτήριο αυτό. Αυτό αποτελεί τη δυσχέρεια του επίμαχου θέματος, το οποίο μας φέρνει σε δύσκολη θέση, λέει ο Σταγειρίτης (Ηθ, Νικομ., 1282β, 22). Το πρόβλημα αυτό συζητείται επίσης ζωηρώς μεταξύ των σύγχρονων θεωρητικών του δικαίου, οι οποίοι στο ερώτημα ποια είναι η ακριβής έννοια της φράσεως ότι η δικαιοσύνη απονέμει «εις έκαστον ό,τι του ανήκει» απάντησαν ότι η φράση επιδέχεται πολλές ερμηνείες, πολλά νοήματα και εμφανίζει πολλές δυσχέρειες. Πάντως, υποστηρίζει μια πληθώρα από πρόσφορα αξιολογικά μέτρα, με τα οποία δέον να γίνεται η κατανομή των αγαθών, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων μεταξύ των μελών της κοινωνίας.

Έτσι, κατά τον καθηγητή Κώστα Μπέη, δέον να αποδίδεται στον καθένα:

- εκείνο που ο νόμος του παρέχει ή ίσο για όλους μερίδιο ή
- εκείνο που καθέναν αποκερδαίνει ή εκείνο που αντιστοιχεί στη συμπεριφορά καθενός μέσα στην παραγωγική διαδικασία ή
- εκείνο που αντιστοιχεί στις προσωπικές και οικογενειακές ανάγκες του καθενός ή
- εκείνο που συγκεντρώνει πλατιά συναίνεση του κοινωνικού συνόλου.

Βέβαια, κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τις δυσχέρειες τις οποίες συνάντησε η θεωρία κατά την αναζήτηση και ανεύρεση της πληθώρας των αξιολογικών κριτηρίων, όπως αυτά εκτέθηκαν πιο πάνω, των οποίων η αποτελεσματικότητα αμφισβητείται, με το σοβαρό επιχείρημα ότι «όχι σπάνια αλληλοσυγκρούονται και οδηγούν σε διαφορετικές πρακτικές λύσεις».⁵⁴

Αυτοί όμως οι προβληματισμοί φωτίστηκαν, όπως λέχθηκε, από κορυφαίους επιστήμονες, διεθνούς κύρους του κλάδου της φιλοσοφίας του δικαίου και συνακόλουθα αρμοδιότερους για να δώσουν απάντηση σε όλες αυτές τις αιτιάσεις κατά των μέτρων που επενόησαν, από ό,τι είναι αυτός που έχει την τιμή να κατέχει το βήμα.

Στο σημείο αυτό νομίζουμε ότι είναι αναγκαίο να τονισθεί και πάλι, προς άρση οποιασδήποτε αμφιβολίας, ότι σκοπός της εργασίας περί της οποίας η ομιλία, δεν είναι να εκφέρει κρίσεις αναφορικά με την αποτελεσματικότητα ή μη των προταθεισών αξιολογικών κριτηρίων. Εκείνο που ενδιαφέρει και το οποίο αποτελεί την

⁵³ Κ. Μπέης, Το πρόβλημα του δικαίου και των ηθικών αξιών, 1997, σελ. 357.

⁵⁴ Κ. Μπέης, Το πρόβλημα του δικαίου και των ηθικών αξιών, 1997, σελ. 364.

πεμπτουσία του αντικειμένου της σημερινής ομιλίας, είναι: Εάν απονέμεται δικαιοσύνη κατά την ανάδειξη του αρίστου μεταξύ των πολλών, αδιάφορα με ποιο αξιολογικό μέτρο έχει επιτευχθεί τούτο.

Με άλλα λόγια το ερώτημα που μας απασχολεί στην ομιλία μας είναι το εξής: Υπάρχει δικαιοσύνη για τους αποδεδειγμένα άξιους (;) και αν ναι απονέμεται χωρίς διάκριση σε όλους αυτούς;

Δυστυχώς για τους εραστές της αξιοκρατίας η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν είναι και τόσο ενθαρρυντική. Η οποιαδήποτε Πολιτεία, έχει μέσα στο κύτταρό της τα σπέρματα της αδικίας, της εύνοιας, των διακρίσεων, με την έννοια ότι μοιράζει άνισα στα μέλη της, τις τιμές και τις δόξες. Μερικοί μάλιστα μιλώντας με κάποια δόση υπερβολής και απαισιοδοξίας, υποστηρίζουν ότι και αυτοί ακόμα οι νόμοι ασφαλίζουν αυτό το καθεστώς των διακρίσεων και των ευνοιών. Διερωτάται λοιπόν κανείς, αν είναι δυνατόν αυτοί οι κορυφαίοι επιστήμονες, που οι φιλόσοφοι αποκαλούν επιστήμονες πρώτου επιπέδου, που με τα έργα τους ξεχωρίζουν ανάμεσα στο πλήθος και των άξιων ακόμα συναδέλφων τους⁵⁵, που δίνουν περιεχόμενο στη ζωή, να απαρνηθούν κάθε προσδοκία προς αναγνώριση και καταξίωση του έργου τους; Γιατί δεν πρέπει να αγνοήσει κανείς, *ότι η ευχαρίστηση που προέρχεται από τα επιτεύγματα είναι από τα σπανιότερα στοιχεία που συνθέτουν την ανθρώπινη ευτυχία ή όπως λέει ο Sauer Eijnahme* «το μυστικό και η ευτυχία της ζωής, το νόημα και ο σκοπός της βρίσκονται στη δημιουργία των αξιών». Και ακόμα αναρωτιέται κανείς: είναι πολλοί αυτοί που πλάστηκαν από τη φύση τους ιδεαλιστές και ολιγαρκείς και αυτάρκεις, που πιστεύουν ότι για κάθε καλή πράξη η ωραιότερη ανταμοιβή είναι η φωνή της επιδοκμασίας, η οποία ακούγεται από την «κατηγορική προσταγή» που κατοικεί μέσα στους ανθρώπους;⁵⁶

Ας μην αυταπατόμαστε. Δεν πρέπει ποτέ να λησμονούμε την μεγάλη αλήθεια, την οποία τονίζουν οι αθάνατοι λόγοι του Περικλέους, ότι «μόνο η αγάπη της τιμής δε γηράσκει ποτέ και ότι όπου τα βραβεία της αρετής είναι μέγιστα εκεί και οι πολίται γίνονται άριστοι».⁵⁷ Είναι αυτά που στους εργάτες της επιστήμης δίνουν ένα νέο σκοπό και ένα αίσθημα, από εκείνα τα οποία έχουν τη δύναμη να ζωογονούν τον λεπτότατο πυρήνα του Ιδεαλισμού, ο οποίος υπάρχει στα μύχια κάθε ανθρώπινης καρδιάς, που τους κάνει να αισθάνονται τη χαρά της δημιουργίας.⁵⁸

⁵⁵ Ε. Παπανούτσου, Πολιτεία και Δικαιοσύνη, β' έκδ. 1984 σελ. 54.

⁵⁶ Κ. Ε. Κούρτης, Η θεωρία και η Πρακτική της σύγχρονης διοικήσεως, Β' έκδ. 1979, σελ. 201.

⁵⁷ Θουκυδίδου, Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου, (επιτάφιος Περικλέους), βλ. β', Κεφ. 44, 46.

⁵⁸ Κ. Ε. Κούρτης, οπ. π. τομ. 4, έκδ. Β, σελ. 207.

6.1. Η απέναντι των άξιων συμπεριφορά των πολλών

Με τις ξεχωριστές όμως αυτές προσωπικότητες συμβαίνει και το εξής παράδοξο φαινόμενο, που η εξήγησή του πρέπει μάλλον να αναζητηθεί στο χώρο της ψυχολογίας.

Οι πιστοί του κοινού νου, θεληματικά παραβλέπουν την ιστορική αλήθεια, που με κρυστάλλινη φωνή τους θυμίζει, ότι οι μεγάλοι άνδρες της ανθρωπότητας, όπως ο Δημόκριτος, ο Ιπποκράτης, ο Γαλιλαίος και άλλοι τόσοι και τόσοι είχαν κάποτε χαρακτηριστεί τρελλοί, άλλοι ανατρεπτικοί, άλλοι επιζήμιοι, άλλοι ανάξιοι και ανάλογα με το εκτιμημένο από τους Φαρισαίους της κάθε εποχής αδίκημα είδαν αδυσώπητο το τίμημα της προσφοράς τους.

Αυτό όμως ώσπου να εξαφανίσει τους εχθρούς της, μυθοποιεί τους πρωτοπόρους και προβάλλει μόνο τα έργα τους. Τότε οι ασημαντότητες φιλοτεχνούν περιλαμπρους ναούς για τους ήρωες.⁵⁹

Ο Θουκυδίδης, στον επιτάφιο του Περικλέους, Κεφ. 45^{59α}, αναφερόμενος στο φθόνο προς τους άριστους γράφει: «Φθόνος γαρ τοις ζώσι προς το αντίπαλον, το δε μη εμποδών ανταγωνίστω ευνοία τετίμηται» και κατά μετάφραση «Τώρα που δεν υπάρχουν πια κανείς δεν τους φοβάται...». Το ότι αυτοί οι εξαιρετικοί άνθρωποι δεν είναι αγαπητοί, αλλά αντίθετα αντιπαθείς και ενοχλητικοί το γνωρίζουν και οι ίδιοι, όπως επίσης γνωρίζουν ότι για κάθε επιτυχία, είτε της ατομικής, είτε της συλλογικής μας ζωής, το τίμημα είναι ακριβό.

Και ο Χριστός είπε, «ο κόσμος φιλεί το ίδιον... «δηλ. αν είσαι σαν και αυτούς σε αγαπούν, αν διαφέρεις σε μισούν».⁶⁰

---

⁵⁹ και ^{59α} Θουκυδίδη, Ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου, βιβλ. Β', Κεφαλ. 45, Επιτάφιος Περικλέους, κατά μετάφραση:

i) Βλάχου Αγγ., «Όσοι ζουν, βλέπουν με φθόνο τους συναγωνιστές τους, ενώ είναι πρόθυμοι να τιμήσουν όσους δεν υπάρχουν πια»,

ii) Καλοκαιρινού Κ., «στους ζωντανούς κυριαρχεί ο φθόνος προς τους ανταγωνιστές τους, ενώ ό,τι έχει πεθάνει και δεν στέκεται εμπόδιο, έχουν φθάσει να το τιμήσουν με εύνοια, που δεν την ταραίζει ο ανταγωνισμός»,

iii) Μπάρμπα Ι., «οι ζωντανοί φθονούν τους ανταγωνιστές τους, ενώ αυτούς που δεν είναι εμπόδιο τους τιμούν με μια ασυναγώνιστη ευνοϊκή διάθεση», και

iv) Κρακιδή Ι., «ανάμεσα στους ζωντανούς κοιτάζουν όλοι τον αντίμαχό τους με ζήλια, ενώ ό,τι δεν τους φράσει το δρόμο φτάνουν να το τιμούν με εύνοια ασυναγώνιστη».

⁶⁰ Βλ. Καινή διαθήκη, το κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο, μετάφραση Παν. Τρεμπέλα, εκδ. «Σωτήρ», Κεφ. ΙΕ', στιχ. 19, 1982, σελ. 467, «Ει εκ του κόσμου ήτε, ο κόσμος αν το ίδιον εφίλει ότι δε εκ του κόσμου ούκ εστέ, αλλά εγώ εξελεξάμην υμάς εκ του κόσμου δια τούτο μισεί υμάς ο κόσμος» και κατά μετάφραση, «Εάν είσθε από τον κόσμο και είχατε και εσείς

Όλα αυτά τα μεγάλα πνεύματα, που σχεδόν πάντα, όσο ζουν, τους αρνούνται την αναγνώριση, περιμένουν την ιστορική δικαίωση και έτσι παρηγορούνται για την αδικία που τους έγινε. Αλλά μήπως είναι βέβαιο ότι θα επέλθει το γεγονός αυτό, όταν αμφισβητείται και μάλιστα πειστικότερα από νεότερη φιλοσοφική θεώρηση. Η κρίση της ιστορίας είναι κατ' ανάγκην άδικη, γιατί είναι άδικη η ζωή, που δεν επιτρέπει την κατ' αξίαν ανάδειξη. Άλλοτε υψώνει μέτριους και άλλοτε πνίγει άξιους.⁶¹ Και οι τελευταίοι περιμένουν τη δικαιοσύνη από την αδέκαστη ιστορία, από τη δικαιοσύνη της ιστορίας. Αυτό λέει ο Κ. Τσάτσος,⁶² «είναι από τα μεγάλα ψεύδη προς παρηγοριά των αδικημένων». Τελικά, γράφει ο Κων/νος Τσάτσος,⁶³ ο άνθρωπος δεν δικαιώνεται από τίποτε, παρά μόνο από τον εαυτό του για τον εαυτό του και από το Θεό για τους αιώνες.

7. Η άδικη συμπεριφορά απέναντι στις πνευματικές αξίες και οι προτεινόμενοι τρόποι αντιμετώπισης της αδικίας

Πώς όμως θα αντιμετωπιστεί η αδικία που γίνεται απέναντι σε αυτούς τους ανθρώπους;

1) Υποστηρίζεται,⁶⁴ ότι σχετικά με το ζήτημα αντιμετώπισης της αδικίας υπάρχουν δύο τρόποι σκέψης και ενέργειας και ότι ο ένας από τους τρόπους αυτούς είναι, «να εξακριβώνεις πόσο το καθεστώς τούτο, δηλαδή της αδικίας, υπολείπεται από τη δικαιοσύνη και να ενθαρρύνεις τους ταγούς να την πλησιάσουν περισσότερο».

Ο τρόπος αυτός από άποψη φιλοσοφικής θεώρησης του θέματος μπορεί να ειπωθεί ότι περιέχει μέσα του σπέρματα ηθικού προσταγμού, με την έννοια ότι προτρέπει τους ηθικούς ανθρώπους να στρατευθούν για να καλυτερέψουν το ηθικό ποίον των ανθρώπων με την πειθώ και όχι με δικαίικες επιταγές και αυτό γιατί το δίκαιο περιέχει το στοιχείο του εξαναγκασμού. Οι φιλόσοφοι, αμφισβητούν την ηθική αξία των πράξεων (και των παραλείψεων) που δεν γίνονται με αγνή πρόθεση, αλλά από το φόβο της τιμωρίας. Η αμφισβήτηση αυτή θα πρέπει να αρθεί, για

τα αμαρτωλά φρονήματα του κόσμου, ο κόσμος θα σας αγαπά ως ιδικούς του. Διότι όμως δεν είσθε από τον κόσμο αλλά εγώ σας εξέλεξα από μέσα από τον κόσμο και εξεχώρισα από αυτόν, δι' αυτό σας μισεί ο κόσμος». Βλέπε ακόμη, Η Καινή διαθήκη, μεταφρ. Νεοφ. Βάμβα, εκδ. «δεδεωνίται» 1984, Κεφ. ΙΕ', στιχ. 19, σελ. 274-275. Επίσης, Καινή διαθήκη, παραφρασθείσα εκ του Ελληνικού, εκδ. Αμερικανικής βιβλικής εταιρίας, 1960, σελ. 183.

⁶¹ Κ. Τσάτσος, Αφορισμοί και Διαλογισμοί, β' εκδ., 1970, σελ. 128.

⁶² Κ. Τσάτσος, οπ. π. σελ. 128.

⁶³ Κ. Τσάτσος, οπ. π. σελ. 130.

⁶⁴ Ε. Παπανούτσος, Πολιτεία και Δικαιοσύνη, 1984, β' εκδ. σελ. 64.

τί το να περιμένει κανείς μια τόσο βαθιά ψυχική μεταστροφή στον άνθρωπο, αποτελεί ουτοπία. Άλλωστε, από την εμπειρία διδάσκεται κανείς, ότι δεν υπήρξε ιστορικό προηγούμενο, που να πείθει για την αποτελεσματικότητα μιας εκστρατείας νουθέτησης.

Με την επήρεια όλων αυτών αναγκάστηκαν να λάβουν αποτελεσματικότερα μέτρα, θέτοντας κάτω από τον έλεγχο του νόμου τις πράξεις των αδίκων ανθρώπων και έτσι να τους εμποδίσουν να αδικούν τους συμπολίτες τους.

Αλλά και την νέα αυτή θέση δεν μπορεί να υιοθετήσει κανείς χωρίς πολλούς δισταγμούς, γιατί τα επιχειρήματά της δεν είναι όσο θα έπρεπε πειστικά.

Βέβαια, οι επιδιώξεις των υποστηρικτών της θέσης αυτής είναι ευγενείς και φιλόδοξες, αλλά χαρακτηρίζονται από μια υπερβάλλουσα αισιοδοξία που δεν δικαιολογείται από την πραγματικότητα.

Άλλο πράγμα είναι τα γραπτά κείμενα, οι κυρώσεις των νόμων κλπ. και άλλο η απονομή της δικαιοσύνης στην πράξη.

Το πρόβλημα λοιπόν δεν είναι ο καταναγκασμός που ασκεί ο νόμος με την απειλή, αλλά είναι οι εφαρμοστές του νόμου. Οι άνθρωποι αυτοί θα πρέπει να είναι εξοπλισμένοι με τέτοιες ηθικές αντιστάσεις, ώστε να μην θέλουν να αδικούν τους συνανθρώπους τους. Θα πρέπει να έχουν στου νου τους το λεγόμενο: «θέλεις να κρίνεις την εργασία του άλλου ασφαλέστερα; δοκίμασε πρώτα αν μπορείς να την κάνεις και ρώτησε τον εαυτό σου γιατί δεν την έκαμες». ⁶⁵ Ο άνθρωπος όμως δεν έχει φτάσει σε τέτοιο σημείο τελειότητας, αλλά εξακολουθεί να είναι κυριευμένος από τα πάθη του. Το πρόβλημα λοιπόν εντοπίζεται στην ανεύρεση εκείνων των ανθρώπων, οι οποίοι κατόρθωσαν να απελευθερωθούν από το πάθη τους. Αυτοί είναι οι φύλακες της Πολιτείας και όπως υποστηρίζει ο Πλάτωνας στην Πολιτεία του «πρέπει να καταβάλλεται πάντα πάσα δυνατή φροντίς δια την ανακάλυψιν εκείνων, οι οποίοι έχουν μέσα των περισσότερον «χρυσόν», δηλ. δικαιοσύνη, γιατί η δικαιοσύνη θεωρείται «πράγμα πολυτιμότερο από πολλά χρυσάφια». ⁶⁶ Αλλά η Πλατωνική αυτή προτροπή αποτελεί οραματισμό, που συνήθως παραμένει στο χώρο της φιλοσοφίας.

Τα θέματα της αξιοκρατικής αξιολόγησης των έργων των επιστημόνων είναι θέματα λεπτά και δυσκολότατα μπορούν να σταθμιστούν με δικαιοσύνη και ακρίβεια, γιατί βασίζονται σε στοιχεία που τις πιο πολλές φορές δεν είναι αντικειμενικά. Συνήθως, σε αυτή τη στάθμιση παίζουν μεγάλο ρόλο οι προσωπικές απόψεις και τα προσωπικά αισθήματα των κριτών τα οποία δεν αφήνουν να τηρηθεί αλώβητη η

⁶⁵ Τσάτσος Κ. Αφορισμοί και Διαλογισμοί οπ. π.

⁶⁶ Πλάτωνος Πολιτεία, Βιβλ. Γ' 412c-415c.

συνειδησιακή υποδομή τους κατά την άσκηση του έργου τους.⁶⁷ Η καθολική απομάκρυνση από τον πνευματικό κορμό του κριτή, των εξωγενών επιδράσεων καταξιώνει τη γοητεία του θεσμού που υπηρετεί κατά τη στιγμή της κρίσης.⁶⁸ Αυτή την επέμβαση οφείλουν να πραγματώσουν μόνοι τους για να βιώσουν εποικοδομητικά στον επιβλητικό χώρο της «κατ' αξίαν» απονομής της δικαιοσύνης, προς αποφυγή δημιουργίας «τεχνητής αξιότητας».

2) Ως άλλος τρόπος αντιμετώπισης της αδικίας προτείνεται «μέσα στο πολιτικό καθεστώς της πατρίδας σου να υπογραμμίζεις και να στηλιτεύεις την αδικία».⁶⁹

Οι προτείνοντες τον τρόπο αυτό αντιμετώπισης της αδικίας, είναι εκλεκτοί άνθρωποι, προσηλωμένοι στα ιδανικά, της αρετής και της δικαιοσύνης.

Είναι οι υπάρξεις που δεν ανέχονται να παραμένουν οι άνθρωποι αστράτευτοι στον αγώνα του καλού από υπολογισμό, δειλία και απονία (αδιαφορία). Είναι εκείνοι που οραματίστηκαν μέσα στον πόνο τους από τα έλκη της αδικίας, το αμήχανο κάλλος της δικαιοσύνης. «Είναι τέλος, οι άνθρωποι της αιχμής με τη μεγάλη ηθική ευαισθησία και το μεγάλο ηθικό σθένος που δεν σταματούν τον αγώνα τους υπέρ της δικαιοσύνης, παίρνουν το νήμα εκεί που το άφησαν όσοι προηγήθηκαν και το πάνε παραπέρα, γιατί ευθύνη και απόφασή τους είναι να κάνουν όσο γίνεται πιο άνθρωπο τον άνθρωπο».⁷⁰

Η ύπαρξή τους αποτελεί αδιάσειστη εγγύηση για την περιφρούρηση της αξιοπρέπειας του ανθρώπινου γένους μέσα στο πλαίσιο βέβαια μιας CIVITAS HOMINIS και όχι μίας CIVITAS DEI.

8. Συμπέρασμα

Στο ερώτημα λοιπόν αν απονέμεται δικαιοσύνη σε όλους τους άξιους δεν θα έπρεπε να λησμονείται αυτό που υποστήριξε ο Θουκυδίδης, ότι δηλ. «ώσπου η φύση του ανθρώπου θα είναι αυτή που είναι, η αδικία δεν πρόκειται να λείψει από τον κόσμο».

Παρόλο όμως που η ιστορική πραγματικότητα έρχεται κάθε φορά να επιβεβαιώσει την άποψη αυτή, επειδή θεωρούμε ότι είναι απόλυτη, διστάζουμε να την αποδεχθούμε σε όλη της την έκταση.

Στο ίδιο θέμα ο Κωνσταντίνος Τσάτσος,⁷¹ χωρίς να δίνει σαφή απάντηση, αλλά

⁶⁷ Κ. Κούρτης, Η θεωρία και η Πρακτική της συγχρόνου Διοικήσεως, τομ. 4, έκδοση Β', 1979, σελ. 129 και ιδίως 131.

⁶⁸ Γ. Α. Γούλας, Το άδικο και το δίκαιο, Θεσ/νίκη, 1985, σελ. 155.

⁶⁹ Ε. Παπανούτσος, οπ. π. σελ. 64.

⁷⁰ Ε. Παπανούτσος, Πολιτεία και Δικαιοσύνη, 1984, β' εκδ. σελ. 54 και 55.

⁷¹ Κ. Τσάτσος, Αφορισμοί και Διαλογισμοί, β' εκδ. σελ. 129.

εκφραζόμενος κατά τρόπο υποθετικό, λέει: «αν μπορούσε να κριθεί κάθε άνθρωπος κατά τις δυνατότητές του, τότε θα υπήρχε δικαιοσύνη...». Πάντως σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει οι άνθρωποι να ορθώνουν εμπόδια στη δημιουργική πορεία των ανθρώπων του πνεύματος προς εκπλήρωση των μεγάλων ιδανικών τους. «Τα ιδανικά στα οποία αποβλέπει ο κοινωνικός ανθρωπισμός, γράφει ο Μιχαηλίδης – Νουάρος,⁷² «είναι η εθελοντική προσφορά του ατόμου εις την κοινωνίαν, η συνειδητοποίηση από κάθε ελεύθερο άτομο των ευθυνών του και η επικράτηση των υψηλότερων ηθικών αρχών της ευσυνειδησίας και της ευθύνης. Για την πραγματοποίηση των ιδανικών αυτών απαιτείται να καλλιεργήσουμε το πνευματικό στοιχείο της ανθρώπινης ψυχής και να ενισχύσουμε σε κάθε άτομο το πνεύμα της εκούσιας συνεργασίας για το γενικό καλό».

«Όσον μακριά και αν οβήνει η ανάμνηση της ιστορίας, το μεγαλείο πάντα τιμήθηκε στο πρόσωπο μερικών ανθρώπων που υπήρξαν αξίες στο χώρο που κινήθηκαν».

Θεωρούμε απόλυτα δίκαιο να κρίνουμε τους ανθρώπους «κατ' αξίαν». «Γιατί κατά μια άποψη κάθε άνθρωπος είναι αυτός καθ' αυτόν «αξία», αξία και για ό,τι είναι, αλλά και περισσότερο για ό,τι έχει τη δυνατότητα να γίνει». Οι αξίες αυτές εκφράζουν απόλυτα ό,τι επιδιώκει κάθε άνθρωπος που αγωνίζεται ως τη θυσία για το καλό όλων».⁷³

Βέβαια, συμφωνούμε με το λεγόμενο, ότι κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει τα πάντα μέσα στα περιορισμένα όρια μιας σύντομης ζωής, *αλλά πιστεύουμε ότι «η απόλυτος ισότης γίνεται μια νέα αδικία εις βάρος αυτών που αποδεδειγμένα υπερέχουν όταν περιφρονείται το δικαίωμα της λαμπρότητας και δεν διακρίνονται οι αποστάσεις μεταξύ των».*

Χρέος, λοιπόν, της κάθε Πολιτείας είναι να διαφυλάσσει «ως κόρηνη οφθαλμού» τις σπάνιες πνευματικές δυνάμεις και να τις χρησιμοποιεί ως πρότυπα.

Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο άνθρωπος δεν είναι πλέον ό,τι υπήρξε άλλοτε και δεν είναι ακόμη αυτό το οποίο μέλλει να γίνει. Συγκρινόμενος με τον άνθρωπο της αύριον είναι «άθλιος». Συγκρινόμενος με τον άνθρωπο του χθες είναι «μέγας».⁷⁴

Το κράτος δικαίου, ο σεβασμός προς τις ηθικές αξίες επιβάλλουν την απονομή της δικαιοσύνης «κατ' αξίαν».

Αλίμονο αν η Πολιτεία παρέμενε απαθής μπροστά σε φαινόμενα ικανών ανθρώπων. Τότε θα εύρισκε απόλυτη δικαίωση αυτό που έγραψε ο Κωνσταντίνος Τσάτσος.⁷⁵

⁷² Μιχαηλίδης – Νουάρος, Δίκαιο και Κοινωνική συνείδηση.

⁷³ Κιτριλιάρης – ΙΛΙΣΟΣ 24.

⁷⁴ Μιχαηλίδης – Νουάρος, οπ. π.

⁷⁵ Κ. Τσάτσος, Αφορισμοί και Διαλογισμοί, 1970, β' έκδ. σελ. 131.

«Πόσοι από τους λίγους, ελάχιστοι θα απέμεναν που θα εξακολουθούσαν γνωρίζοντας ότι η ιστορία είναι άδικη, να υπηρετούν τη δικαιοσύνη και την αρετή, έτσι δωρεάν μόνο για την εκπλήρωση του χρέους των, αδικαίωτοι στους αιώνες». Την πλάνη, γράφει στη συνέχεια, ότι η ιστορία είναι δίκαιη και ότι αυτή δικαιώνει μεταθανάτια όσους αναλώθηκαν στη διακονία της δικαιοσύνης και της αρετής την ονομάζω «ιερή Πλάνη».

Εξάλλου, η αναγνώριση και η καταξίωση των αρίστων συνιστά απονομή της δικαιοσύνης, η δε ορθή και δίκαιη απονομή της εξυψώνει τα έθνη και φράσσει το δρόμο, που οδηγεί στη δημιουργία ατμόσφαιρας «τεχνητής αξιότητας», γεγονός το οποίο συμβάλλει αποφασιστικά στην πτώση των ηθικών αξιών. Γιατί όπως γράφει και ο αείμνηστος Παναγιώτης Κανελλόπουλος στον «Αιώνα» (του), η ηθική από φιλοσοφική άποψη διέρχεται κρίση εξαιτίας της εφόδου που δέχεται από παντοειδεείς «μέτριους και ανάξιους».

Ταυτόσημη άποψη διατυπώνεται και από άλλον σοβαρό εκπρόσωπο της επιστήμης, τον Γιάννη Καρακατσάνη, ο οποίος αποδίδει την κρίση της ηθικής, για την οποία γίνεται λόγος, στις «πειθήνιες μετριότητες και ασημαντότητες», οι οποίες δεν συμβάλλουν, γράφει, καθόλου στην πρόοδο αυτού του τόπου, αλλά απεναντίας κλονίζει τα θεμέλια της Δημοκρατίας.

Αφού λοιπόν τέτοια πολύμορφη και πολυσχιδή επίδραση ασκεί η «κατ' αξίαν» απονομή της δικαιοσύνης στη ζωή ενός τόπου, ας εκφράσουμε την ευχή, όπως τα αρμόδια όργανα, στα οποία κάθε φορά ανατίθεται η απονομή της «κατ' αξίαν» δικαιοσύνης, έτσι όπως την οραματίστηκε η μεγαλοφυΐα του Σταγειρίτη Φιλοσόφου, να μην λησμονούν την Συνταγματική επιταγή, για πιστή εφαρμογή της αρχής της αξιοκρατίας για να λιγοστέψει ακόμα περισσότερο η αδικία στον κόσμο και έτσι να βρει την πλήρη δικαίωσή της η Φιλοσοφική ρήση: «Τιμή και δόξα στους ανθρώπους της υψίστης ακεραιότητας, οι οποίοι έδωσαν ουσιαστικό περιεχόμενο εις τα ηθικάς αξίας». Αλλά επί αρκετό χρονικό διάστημα έκανα κατάχρηση της ανοχής Σας παραβιάζων την κλεψύδρα του χρόνου. Ας μου επιτραπεί παρακαλώ να τελώ με την πεποίθηση ότι δεν παραβίασα και τα όρια της κατανόησής Σας.

Σας ευχαριστώ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Προσφώνηση του καθηγητή της Νομικής και Διδάκτορος της Φιλοσοφικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Κ. Μπέη

Η εποχή μας σεμνύνεται για μια μεγάλη κατάκτηση: ότι με τη θεωρία για την

προτεραιότητα των δικαϊκών αρχών, αναφορικά με τα θεμελιακά δικαιώματα και το κράτος δικαίου, έσπασε τον μύθο για την παντοδυναμία του νομοθέτη. Όμως αγνοούμε ότι αυτή την κατάκτηση την οφείλουμε στη δύναμη του ελληνικού φιλοσοφικού στοχασμού.

Μόλις πριν από τρία χρόνια ο διαπρεπής Γερμανός καθηγητής Caus Canaris, από την ιστορική οικογένεια των Κανάρηδων, που πριν από δύο περίπου αιώνες αναγκάστηκαν να ξεριζωθούν από των Ψαρών την ολόμαυρη ράχη, μας δίδαξε ότι πρώτο κείμενο για το κράτος δικαίου είναι οι Ευμενίδες του Αισχύλου. Εξάλλου, στον πρώτο τόμο της Φιλοσοφίας του Δικαίου, που έχει γράψει ο καθηγητής Adomeit τεκμηριώνει διεξοδικά τη θέση του ότι οι πρώτες βάσεις για το κοινωνικό συμβόλαιο και την κρατική δέσμευση για το σεβασμό και την προστασία των θεμελιακών δικαιωμάτων, ως αντιπαροχή για την υπακοή των πολιτών, απαντούν στον Κρίτωνα του Πλάτωνα.

Θυμάμαι τον Δάσκαλό μου Εμμανουήλ Μιχελάκη, που με μελαγχολία μου έλεγε το παράπονό του για την εγκατάλειψη από εμάς τους Έλληνες νομικούς των θησαυρών της αρχαίας ελληνικής γραμματείας. Και όμως, μέσα σε αυτή την ερημιά της πνευματικής αυτοεγκατάλειψης, κάθε τόσο συναντάμε φωτεινά παραδείγματα συναδέλφων, δόκιμων συγγραφέων, που διακόπτουν την πολλαπλώς αποδοτική ενασχόληση με τις νομικές αναλύσεις και τις ερμηνευτικές κατασκευές και, με εφηβικό ενθουσιασμό, στρέφονται στην μελέτη και στη καλλιέργεια της σοφίας, που μας κληροδότησε ο αρχαιοελληνικός φιλοσοφικός στοχασμός, όπως αυτός έχει εκφραστεί, όχι μόνο στα μνημειώδη πεζά κείμενα, αλλά και σε αθάνατα ποιητικά έργα.

Για το λόγο τούτο με ανυπόκριτη συγκίνηση και χαρά ανταποκρίνομαι στην τιμητική πρόσκληση του φίλου και εκλεκτού συναδέλφου στην καλλιέργεια του δικονομικού δικαίου, κ. Γιάννη Καστριώτη, να προλογίσω την αποψινή του εισήγηση για την «κατ' αξίαν» απονομή της δικαιοσύνης πάνω στη βάση της αριστοτελικής διανεμητικής λειτουργίας της.

Με αφετηρία τη θεμελιακή διάκριση της ουσίας της (αντικειμενικής) αξίας της δικαιοσύνης, ως μεσότητας προς έτερον και της (υποκειμενικής) αρετής της δικαιοσύνης, ως έξης εσωτερικών επιλογών της βούλησης κατά τον ορθό λόγο και με μέτρο την αρχή της μεσότητας, η αναλυτική διείσδυση που επιχείρησε ο Αριστοτέλης ανέδειξε σε αιώνιο, παγκόσμιο κτήμα της γνώσης τη διάκριση μεταξύ της διανεμητικής και της διορθωτικής λειτουργίας της δικαιοσύνης: το μεν γαρ διανεμητικόν δίκαιον των κοινών αεί κατά την αναλογίαν εστί την ειρημένην⁷⁶ (...). Το μεν ουν εν είδος του δικαίου τούτο εστί, το δε λοιπόν εν τω διορθωτικώ, ο γίγνεται εν τοις συναλλάγμασιν και τοις εκουσίοις και τοις ακουσίοις.⁷⁷

⁷⁶ *Ηθικά Νικομάχεια*, ε' 1131b34-35.

⁷⁷ *Ηθικά Νικομάχεια*, ε' 1131β30-32.

Και προς τις δύο λοιπόν, κατευθύνσεις, τόσο την διανεμητική όσο και την διορθωτική, η δικαιοσύνη εκφράζει την αρχή της αναλογικότητας. Με αυτή την έννοια, ο καθηγητής Henkel στην Εισαγωγή του στην Φιλοσοφία του Δικαίου χαρακτηρίζει την αριστοτελική διάκριση της διανεμητικής και της διορθωτικής λειτουργίας της δικαιοσύνης ως διαρκή, έγκυρη και αδιάσειστη κατάκτηση του ανθρώπινου πνεύματος.⁷⁸

Την πρώτη από αυτές τις δύο λειτουργίες της δικαιοσύνης, την διανεμητική, κατά τη διδασκαλία του Αριστοτέλη, όπως ανανεωμένη επιβιώνει ως τις μέρες μας με το έργο του Rawls,⁷⁹ θα μας αναλύσει ο αποψινός εισηγητής μας.

Ο συνάδελφος κ. Καστριώτης είναι ένας σιωπηλός και ακούραστος εργάτης της επιστήμης του δικονομικού δικαίου που φλέγεται από τον έρωτα της ζήτησης της αλήθειας, κατά την όμορφη πλατωνική διατύπωση: πέφυκε της ψυχής ημών δύναμις εράν τε του αληθούς και πάντα ένεκα τούτου πράττειν.⁸⁰

Η επιστημονική φλόγα, που καίει μέσα στο θώρακα του Γιάννη Καστριώτη, είναι πολύ πιο δυνατή από τις αναπόφευκτες πικρίες, που σφραγίζουν κάθε ευγενική προσπάθεια μέσα στις αδυσώπητες δομές της άναρχα ανταγωνιστικής κοινωνίας μας.

Γι' αυτό με σεβασμό και περισυλλογή καταθέτω σήμερα ενώπιόν Σας, Κυρίες και Κύριοι, την ανυπόκριτη εκτίμησή μου για το έργο του Γιάννη Καστριώτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- *Αντωνιάδης Β.*, «Εγχειρίδιον Ιστορίας της Φιλοσοφίας» τόμ. Α', δικαιοσύνη και φιλία, κατά Αριστοτέλην, 1909, σελ. 317.
- *Αντωνίου Δ. Θεοδώρα*, Η ισότητα εντός και διά του νόμου, 1998.
- *Αριστοτέλης*, Μεγάλα Ηθικά, περί αρετών και κακιών.
- *Αριστοτέλης*, Ηθικά Νικομάχεια, τομ. 8^{ος}, εποπτεία Η. Π. Νικολούδη, 1993.
- *Αριστοτέλης*, Αθηναίων Πολιτεία, μετάφραση Γ. Κουτσιούλας (βιβλιοθήκη αρχαίων Συγγραφέων – Ι. Ζαχαρόπουλου).
- *Αριστοτέλης*, Ηθικά Νικομάχεια, μετάφραση Α. Δελέζιου.
- *Αριστοτέλης*, Πολιτικά, μεταφρ. Ν. Παρίτση (βιβλ. Αρχαίων συγγραφέων).
- *Vecchio G.*, Ιστορία της Φιλοσοφίας του δικαίου, μετάφρ. Δασκαλάκη Σ. και Περιφανάκη Κ., εκδ. 10η 1956.
- *Vecchio G.*, Φιλοσοφία του δικαίου, εν συνόψει, μεταφρ. Κ. Πολυγένους, 1968.
- *Vecchio G.*, Μαθήματα φιλοσοφίας του δικαίου, μεταφρ. Κ. Περιφανάκη, 1964.

⁷⁸ Einführung in die Rechtsphilosophie – Grundlagen des Rechts, 1977 σελ. 402-403.

⁷⁹ Theory of Justice, Cambridge, Harvard, 1971.

⁸⁰ Φίληβος 58 d.

- *Vecchio G., Ανάλυσης της έννοιας του δικαίου, 1965 (ελλ. Δ.).*
- *Vecchio G., Η δικαιοσύνη, μεταφρ. Ι. Πολυγένους, 1961.*
- *Βιρβιδάκης Σ., Μαθηματικές αναλογίες και διανεμητική δικαιοσύνη, στον τόμο του 1989, της ΕΦΕ.*
- *Βλάχος Σ. Δ. Η αρχή της ισότητας και το Δημόσιον Δίκαιον.*
- *Βολταίρος, Φιλοσοφικά δοκίμια, μετάφρ. Κ. Μενδρινού – ισότητα παρ4.*
- *Βεγλερής Θ. Φ., Η σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου – περί της αξίας του ανθρώπου κλπ., 1977.*
- *Βουδούρης Κ., Δικαιοσύνη και Ηθική, τομ. 1989, της ΕΦΕ.*
- *Βουδούρης Κ., Ο Ηράκλειτος και η διαλεκτική αντίληψη για την Πολιτική, «Ιωνική Φιλοσοφία», 1990, σελ. 22.*
- *Γούλας Γ., Το δίκαιο και το άδικο, 1985.*
- *Γεωργόπουλου Ν. – Νικολακάκου, Το φυσικό Δίκαιον, 1976.*
- *Δασκαλάκης Δ. Γ., Η Οικουμενική διακήρυξις των δικαιωμάτων του ανθρώπου, «περί ισότητας», 1953.*
- *Δαυτόγλου Π. Δ., Τα ατομικά δικαιώματα, Α' 1991 και Β' 1991.*
- *Δενδρινός, Το δίκαιο: ισότητα «κατ' αξίαν» Κεφ. ΙΣΤ, σελ. 201.*
- *Δεσποτόπουλος Κ., «Μελετήματα Φιλοσοφίας, διανεμητικών και διορθωτικών Δ.», 1980.*
- *Δεσποτόπουλος Κ., Δικαιοσύνη και Ισότης κατά Πλάτωνα και Αριστοτέλη, στον τομ. 1989 της ΕΦΕ.*
- *Δεσποτόπουλος Κ., «Πολιτική Φιλοσοφία του Πλάτωνος – Η αρχή της Δικαιοσύνης κλπ.» εκδ. β', 1980.*
- *Δραγώνα – Μονάχου Μ., «Η αντίληψις του Αριστοτέλους για την διανεμητική δικαιοσύνη», στο τομ. 1989, της ΕΦΕ.*
- *Δραγώνα – Μονάχου Μ., Δικαιοσύνη και αξία: Το Αριστοτελικό (;) «κατ' αξίαν», στο βιβλίο «Αριστοτέλης», αφιέρωμα J. Panton, εκδ. 1997.*
- *During I. M., «Ο Αριστοτέλης», τομ. Α', μετάφραση Π. Κοτζιά – Παντελής Γ., εκδ. β', 1994 και τομ. Β', μετάφρ. Η. Γεωργίου – Κατσιβελα, εκδ. Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης.*
- *Ευρυπίδης: Ικέτιδες.*
- *Ζάρρας Α. Χρ., Αξιοκρατική Παιδεία, 1988.*
- *Ηράκλειτος: Τα αποσπάσματα, από Ε. Ν. Ρούσου, Αθήνα 1971.*
- *Θεοδωρακόπουλος Ν. Ι., Εισαγωγή στον Πλάτωνα, έκδ. γ', 1958.*
- *Θεοδωρακόπουλος Ν.Ι., Φιλοσοφικά και Χριστιανικά μελετήματα, εκδ. β', 1973.*
- *Θουκυδίδης, Περικλέους Επιτάφιος παρ. 44, 45, 46, 1989, μεταφρ. Μπάρμπα Ιω.*
- *Θουκυδίδης, Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου, βιβλ. Β', Κεφαλ. 44, 45, 46, μετάφραση Βλάχου Αλ.*
- *Κανελλόπουλος Παναγιώτης, «Ο εικοστός Αιώνας», 1951.*

- *Καλλίας Μ. Κ.*, Η Αριστοτελική «μεσότης» και το «κέντρο», 1987.
- *Κασιμάτης Γ.*, Συνταγματικόν Δίκαιον, Πα, σ. 125 «ισότητα».
- *Καρακατσάνης Ι.*, περί αξιοκρατίας, στις επιφυλλίδες της Εφημ. «Η Καθημερινή» της 23/3/1988.
- *Κασιμάτης Γ.* – *Μιχαλάκης Ν.* – *Νικολόπουλος Η.* – *Παντελής Α.*, Κείμενα Συνταγματικού Δικαίου, εκδ. β', 1995.
- *Καλοκαιρινός Κ.*, Θουκυδίδη, «Επιτάφιος του Περικλέους», 1991.
- *Κελεσίδου Άννα*, Η Πλατωνική και Αριστοτελική αντίληψη για τη δικαιοσύνη και ο Gabriel Marcel, «Δικανικοί Διάλογοι» 1, σ. 96.
- *Κολιάδης Εμμ.*, Θεωρίες μάθησης και εκπαιδευτική πράξη, τομ. Α'.
- *Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου Δ.*, Ο λόγος για δικαιοσύνη, Ευνομία και Ειρήνη, στην επετηρίδα του περιοδικού «Αρμενόπουλος», 1997.
- *Κρακιδής Ι. Θ.*, Περικλέους Επιτάφιος, εκδ. γ', 1996.
- *Κρακιδής Ι. Θ.*, Ερμηνευτικά Σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη, εκδ. η', 1993.
- *Κυπραίος Β.*, Σκέψεις πάνω στις σχέσεις φυσικού και ζωντανού δικαίου, στο περιοδικό «Το Σ. 1983».
- *Κυπραίος Β.*, Ηθική φιλοσοφία και δίκαιον, Ε.Ε.Ν., 1971.
- *Κυπραίος Β.*, Zura Novita Curia, Ελληνική Δικαιοσύνη, σελ. 610, 1978. «Η δικαιοσύνη είναι όσμωσις της Θεϊότητας προς το σύμπαν».
- *Κουσουλάκος Γ.*, Μεσότης και μέτρον εν τη Ελληνική διανοήσει, εις Ξένιον Π. Ζέππου, τομ. Ι, σελ. 203, 1973.
- *Κούτρας Δ.*, Η Πρακτική της Φιλοσοφίας του Αριστοτέλους, τομ. Α', Ηθική, 1996.
- *Λιαρομμάτης Δ.*, Τα Θεμελιώδη δικαιώματα του Ανθρώπου και ο Χριστιανισμός (περιοδικό Ακτίνες, 1996).
- *Κεραμεύς Δ. Κ.*, Δικαιοσύνη και Κοινωνία στο Νεώτερο Ελληνισμό (ανάπτυπο από τον τιμητικό τόμο για τα 150 χρόνια του Ελεγκτικού Συνεδρίου), 1984.
- *Μάνεσης Αρ.*, Κριτικές σκέψεις για την έννοια και τη σημασία του δικαίου, σελ. 365.
- *Μανιτάκης Α.*, Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος (Το Σ. 1978/433).
- *Μαριδάκης Γ.*, Σκέψεις επί της θεωρίας του Αριστοτέλους περί επιεικίας, τ.τ. Π. Ζέππου, σελ. 268.
- *Μανριάς Γ. Κ.* – *Παντελής Μ. Α.*, Συνταγματικά κείμενα, ελληνικά και ξένα, εκδ. γ', 1996.
- *Μάνεσης Αρ.*, Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η Εφαρμογή της από τα δικαστήρια, ΕΕΝ 25/444.
- *Μάνεσης Αρ.*, Συνταγματικά δικαιώματα – Οι ατομικές ελευθερίες.

- *Μαρκάκης Μ.*, Τελεολογικά συνθήματα στην περί δικαιοσύνης αντίληψη του Αριστοτέλους, τομ. 1989 ΕΦΕ, σελ. 288.
- *Μερκούρης Γ.*, Ο λόγος για τη δικαιοσύνη, στο περιοδικό «Ευδοκία», 1995/9.
- *Μητσόπουλος Γ.*, Νομοθετικισμός και επιστήμη του δικαίου (Τ.Τ. Μιχελάκη 1973/17).
- *Μιχελάκης Ε.*, Φιλοσοφία του δικαίου, 1987.
- *Μιχαηλίδης – Νουάρος*, Η τριλογία των αξιών, ΕΕΝ, 1975/451.
- *Μιχαηλίδης – Νουάρος*, Δίκαιον και Κοινωνική Συνείδησις, 1971.
- *Μιχαηλίδης – Νουάρος*, Ζωντανόν Δίκαιον και Φυσικόν Δίκαιον, 1982.
- *Μοντσόπουλος Ευαγ.*, Φιλόσοφοι του Αγαίου, 1971/79 και 103.
- *Μπέης Κ.*, Αναζητώντας την Ουσία της δικαιοσύνης (από τους Ορφικούς ύμνους και τον Όμηρο έως τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα), «Δικανικοί Διάλογοι», τομ. Ι, 1994/011.
- *Μπέης Κ.*, Αναζητώντας την Ουσία της δικαιοσύνης (Η διδασκαλία του Αριστοτέλη και η εποχή μας), τομ. Ι, 1994/027.
- *Μπέης Κ.*, Το πρόβλημα του δικαίου και των Ηθικών αξιών, διδακτορική διατριβή της Φιλοσοφικής Σχολής Π.Α., 1997.
- *Μπόσδας Δ.*, Αναζητώντας τη σκέψη του Αριστοτέλους για τη δικαιοσύνη και το δίκαιο ΝΟΒ, 1985/956.
- *Μποζώνης Γ.*, Η φύσις της Αρετής κατά τον Αριστοτέλη, (περιοδ. «Παρνασσός», 1996/115).
- *Μπόσδας Δ.*, Η ιδέα της δικαιοσύνης (ελλην. Δ/νη 1978/505).
- *Νιάρχος Γ.Κ.*, Φιλοσοφείν: Οι αξίες. Η κρίση των αξιών η κρίση των συνειδήσεων, 1996.
- *Παπανούτσος Ε.*, Πολιτεία και Δικαιοσύνη, εκδ. β', 1984.
- *Παπανούτσος Ε.*, Το δίκαιο της Πυγμής, εκδ. β', (Δωδώνη).
- *Παπαδημητρίου Γ.*, Συνταγματικό Δίκαιο, (οδηγός μελέτης), 1985.
- *Πολύδωρας Β.*, Περί αξιοκρατίας (ανάτυπο από τις επιφυλλίδες της εφημ. «Η Καθημερινή», 1981.
- *Παρασκευόπουλος Ι. – Χαραλαμπόπουλος Ι.*, Ψυχολογία ατομικών διαφορών, 1974/206-207.
- *Πεντζοπούλου Τερ.*, Παρατηρήσεις πάνω στο Α' Κεφάλαιο του Ε' βιβλίου των Ηθικών Νικομαχείων του Αριστοτέλη, σελ. 358.
- *Πλάτωνος* Πολιτεία, τομ. Α', μεταφρ. Ι. Ν. Γρυπάρη, (βιβλιοθήκη Ι. Ζαχαρόπουλου).
- *Ράϊκος Αθ.*, Παραδόσεις συνταγματικού δικαίου, Β', 1984.
- *Ζαν-Ζακ Ρουσσώ*, Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους, (μεταφρ. Αλεξίου – Καναγκίνη Μ.), 1992.

**ΤΡΕΙΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΚΩΛΥΜΑΤΟΣ ΓΑΜΟΥ ΛΟΓΩ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ
ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΩΝ ΑΛΛΑΓΩΝ ΠΟΥ ΕΠΕΦΕΡΕ ΣΤΟΝ ΑΣΤΙΚΟ ΚΩΔΙΚΑ
Ο ν. 2447/1996¹**

*Κωνσταντίνος Δ. Παναγόπουλος
Επίκουρος καθηγητής Νομικής ΔΠΘ*

1. Ορολογικές διευκρινήσεις

Στο κείμενο που ακολουθεί η “φυσική” συγγένεια αντιδιαστέλλεται απο τη “νομική” συγγένεια εξ αίματος².

Με τον όρο “νομική” συγγένεια εξ αίματος εννοούμε αυτήν που ιδρύεται κατά τρόπο ρητά προβλεπόμενο απο το δίκαιο με συγκεκριμένες νομοθετικές διατάξεις και ειδικότερα:

- για τη μητρότητα με το άρθρο ΑΚ 1463.2 εδ. α’ (με κριτήριο τη γέννηση) και
- για την πατρότητα με τα άρθρα
ΑΚ 1465 (τεκμήριο πατρότητας με κριτήριο το γάμο),
ΑΚ 1475 - 1476, 1479 (αναγνώριση εξώγαμου³ τέκνου),

---

¹ Η μελέτη είναι μέρος μείζονος έργου υπο επεξεργασία με θέμα τη “Φυσική συγγένεια και οικογένεια”.

² Διαφορετικά γίνεται αντιληπτή η “φυσική” συγγένεια αναφορικά προς το θεσμό της αναδοχής ανηλίκου. Εκεί, κάνοντας λόγο για το φυσικό γονέα, σε σχέση με τον ανάδοχο, ο νομοθέτης (βλ. ΑΚ 1656 - 1660) δεν εννοεί βέβαια το φυσικό γονέα με την έννοια που χρησιμοποιείται εδώ, αλλά αντιθέτως το νομικό γονέα, βιολογικό (εξ αίματος) ή θετό. (Για τον κίνδυνο συγχύσεως απο την καθιερωμένη δισήμαντη ορολογία βλ. τις κριτικές παρατηρήσεις *Κ. Παναγόπουλου*, Διάγραμμα αστικού δικαίου V Οικογενειακό δίκαιο 1998 κεφ. Α22 σελ. 9).

³ Στο παρελθόν η προνομιακή θέση των λεγόμενων “γνήσιων” τέκνων στην έννομη τάξη και η δυσμενής νομοθετική μεταχείριση των αναγνωρισμένων εξωγάμων είχε ως αποτέλεσμα να θεωρηθεί αυτός ο όρος μειωτικός. Ο σύγχρονος νομοθέτης καθιερώνοντας την ίση μεταχείρισή τους θέλησε να εκδηλώσει και φραστικά την αντιπάθειά του σε απαρχαιομένους θεσμούς τέτοιων διακρίσεων και γι’ αυτό εγκατέλειψε τελείως τους δυο όρους αντικαθιστώντας τους με την περίφραση “τέκνο γεννημένο σε γάμο” (αντί του όρου “γνήσιο”) και “τέκνο χωρίς γάμο των γονέων του” (αντί του όρου “εξώγαμο”). Παρατηρήθηκε όμως εύστοχα (*Μ. Καραύσης*, Γάμος και οικογένεια ως δικαιοκοί θεσμοί 1994 σελ. 45) οτι “στις περιφράσεις αυτές, όπως και σε κάθε περιφραστική απόδοση, ενυπάρχει μια χασμωδία, τραχύτητα και κακοφωνία που απονευρώνει το λόγο και τον κάνει δύσκαμπτο και ανεντελή”

- *Σαριπόλος Ν.Ν.*, Σύστημα του Συνταγματικού Δικαίου της Ελλάδος, εν συγκρίσει προς τα των ξένων Κρατών, τομ. Γ', εκδ. Δ', 1923.
- *Σαριπόλος Ι. Ν.*, Πραγματεία του Συνταγματικού Δικαίου, 1851, ανατύπωση 1993.
- *Σβώλος Αλ.*, Τα πρώτα Ελληνικά Πολιτεύματα και οι επιδράσεις της Γαλλικής Επανάστασεως, ΕΕΝ 1935/737.
- *Σβώλου Αλ. – Βλάχου Γ.*, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, τομ. Α', 1953, σελ. 177 – 280.
- *Στοβαίον Ι.*, Ανθολόγιον (περί Πολιτείας), μετάφραση Ε. Κ. Λιακάκου.
- *Σγουρίτσας Χρ.*, Συνταγματικόν Δίκαιον, τομ. Β', τεύχ. β', 1966, (τη συνεργασία Κ. Λ. Γεωργοπούλου) 1966.
- *Stammier R.*, *Εγχειρίδιον φιλοσοφίας του δικαίου (μεταφρ. Δ. Κοσμόπουλου) 1964.*
- *Στρατσάνη Μ.*, Ο Αριστοτέλης για το δίκαιο, τομ. 1989, ΕΦΕ.
- Σύνταγμα και αξιοκρατία κατά την αρχαιότητα.
- *Τσάτσος Κ.*, Αφορισμοί και Διαλογισμοί, εκδ. β', 1970.
- *Ταμπάκης Σ. Γ.*, Δοκίμιον Δογματικής του Νομοθέτου, 1980.
- *Τσάτσος Κ.*, *Η κοινωνική Φιλοσοφία των Αρχαίων Ελλήνων.*
- *Τσάτσος Θ. Δ.*, Συνταγματικό Δίκαιο, τομ. Γ', Θεμελιώδη δικαιώματα, 1988.
- *Τσίχλας Αργ.*, Με ψήφους τρεις εναντίον δύο, Αρμενόπουλος (επετηρίς 16, 1995).
- *Τάχος Α.*, Διοικητικό Οικονομικό δίκαιο, σελ. 191.
- *Τομασίδης Χρ.*, Εισαγωγή στην Ψυχολογία, Κληρονομικότητα και Περιβάλλον, 1982.
- *Χρυσόγονος Κ.*, *Ατομικά και Κοινωνικά δικαιώματα, 1998.*